

TUDOMÁNYOS DIÁKKÖRI DOLGOZAT

Az iraki-iráni kapcsolatok alakulása Szaddám
Huszein bukása után
Szankciók és útkeresés

The Relationship of Iraq and Iran after the Fall of
Saddam Hussein
Sanctions and Seeking the Way

Jelige: BTS312

Lezárás dátuma: 2021. 04. 12.

Tartalom

Bevezetés.....	1
1. Irak és Irán gazdasága	3
1.1. A gazdasági kapcsolatok kiépülése	3
1.2. Felépítés és főbb jellemzők: Irak.....	5
1.3. Felépítés és főbb jellemzők: Irán.....	9
2. A nemzetközi szankciók.....	15
2.1. A kivetések hivatkozási alapja: a nukleáris program	15
2.2. A szankciók	16
2.3. A szankciók hatása	17
2.4. Irak helyzete	19
3. A 2015-ben született nukleáris megállapodás és következményei	23
3.1. A Közös Átfogó Cselekvési Terv	23
3.2. Gazdasági hatás	25
3.3. Az amerikai kilépés következményei	27
3.4. Irak gazdasági kilátásai.....	28
4. A politikai befolyás kérdése	33
4.1. Az iráni külpolitika alakulása és az új iraki politikai elit	33
4.2. Az iraki szemszög.....	36
Konklúzió.....	39
Irodalomjegyzék.....	41

Bevezetés

Dolgozatom témája az iraki-iráni kapcsolatok alakulása a Szaddám Huszein bukása utáni időszakban, különleges fókusz helyezve a fokozatosan kibontakozó gazdasági kapcsolatokra. Véleményem szerint Irak és Irán kapcsolata ebből az aspektusból viszonylag feldolgozatlan terület, mivel a tanulmányok legtöbbször az iraki-iráni háború és Szaddám elnökségi korszakát veszik elemzéseik alapjául. Mindkét ország eseményei jelentősen alakították a 2000-es évek történelmét, kezdve a 2003-as nemzetközi koalíciós iraki intervencióval, melyet követett az iráni atomprogram által vélt fenyegetettség, amely először nemzetközi szankciórendszer kialakításához, majd a 2015-ös nukleáris megállapodás megkötéséhez vezetett, egészen a 2014-től Irak területén zajló Iszlám Állam elleni harcig vagy a 2018 óta folyamatosan zajló iraki tüntetéshullámig.

A téma aktualitását adják az Irakban 2018-tól kezdődő tüntetések és az azt követő kormányválság, a 2019-ben újraindított iráni atomprogram és a 2021 elején beharangozott újabb tárgyalások az Amerikai Egyesült Államoknak a Közös Átfogó Cselekvési Tervhez való visszatérésének lehetőségéről. Emellett az Egyesült Államok a nemzetközi rendszer vezető szereplője, így az amerikai közel-keleti politika sarkalatos pontjainak számító két ország eseményei a világpolitika egészére hatással vannak. Ezen felül a 2000-es évektől bevezetett nemzetközi szankciórendszer, majd a 2018-tól újfent kivetett amerikai szankciók jelentős mértékben befolyásolják a világkereskedelmet, valamint a nemzetközi olajpiacot.

Kutatási módszerem másodlagos forrásfeldolgozás és gazdasági adatok elemzése. Elsődleges forrásaim különféle, a Nemzetközi Valutaalap és a Világbank által közétett gazdasági kimutatásai és jelentései, melyek megbízható gazdasági mutatókat szolgáltattak az egyes országokról, másodlagos forrásaim pedig politikai és gazdasági elemzések, tanulmányok. Emellett a szokásosnál nagyobb mértékben használtam fel internetes forrásokat megbízható hírportálokról, melynek egyik oka, hogy az érintett témákban még nincsenek mérvadó tudományos források; másrészt a gyorsan változó folyamatok nyomon követéséhez ideális segítséget nyújtottak. A legtöbb internetes forrásom kormányzati bejelentéseket taglal vagy politikai-gazdasági nyilatkozatokat tartalmaz.

Írásomban arra keresem a választ, hogy Irán milyen mértékben használja fel Irakot az őt sújtó szankciók hatásainak enyhítésére. A megválaszoláshoz elemzem az iraki és iráni gazdaság szerkezetét és a felmerülő strukturális problémákat, a kereskedelmi kapcsolatok kibontakozását és a kereskedelem mértékét, a nemzetközi és amerikai szankciók hatását, az országok egymásra utaltságát, a szankciók megkerülésének lehetőségét és az alóluk való hivatalos mentességeket,

valamint a 2003 és 2020 közötti releváns politikai-gazdasági fejleményeket. Ugyanakkor nem térek ki a pandémia által kialakult gazdasági válság hatásaira, mivel a téma komplexitása és terjedelme miatt ez egy másik dolgozat témaköre lehetne.

Dolgozatom négy fejezetre tagolódik. Az első fejezet Irak és Irán fokozatosan kiépülő gazdasági kapcsolatait, valamint a két ország gazdasági berendezkedését vizsgálja. A második fejezet a 2010 után kiépült nemzetközi szankciórendszer köré épül: bemutatom az iráni nukleáris program kialakulását, mely a kivetések alapját képezi, ismertetem a szankciók tartalmát és az érintett területeket, majd a korlátozások Iránra és Irakra vetülő hatását elemzem. A harmadik fejezet a 2015 és 2018 közötti időszakot öleli fel, középpontban a nukleáris megállapodás megkötésével és a szankciók feloldásának hatásával, majd az amerikai kilépés körülményeit és hatását vizsgálom, valamint Irak helyzetét az említett időszakban. Utolsó fejezetem az Irakban tapasztalható iráni politikai befolyás kérdését járja körül a 2003-as intervenciót követő iraki politikai változásokat, és az iraki tüntetéssorozat iráni befolyás elleni tiltakozását figyelembevéve.

1. Irak és Irán gazdasága

A két ország gazdasági fejlődése jelentősen eltérő irányt vett már a XX. század közepétől, és ez jellemezte az ezredforduló utáni időszakot is. Irán gazdasági növekedési ütemére rányomta a bélyegét az ENSZ, az Egyesült Államok és más nemzetek által kivetett szankciók sora, melyek egy rezisztens gazdaság létrehozását eredményezték, míg Irak esetében Szaddám Husszein elnöksége alatt végrehajtott beruházások és fejlesztések eredményei az iraki-iráni háború, majd az Öbölháború következtében szinte teljesen megsemmisültek. Ráadásul az akkor regnáló iraki kormány felelős szervei által szolgáltatott gazdasági adatok hitelessége megkérdőjelezhető. Mindezen különbségek ellenére gazdasági szerkezetükben közös jellemző az energiaipar kiemelt szerepe, elsősorban olajmezőiknek köszönhetően, melyek stratégiaileg fontosabb része az országhatárhoz közeli részeken területnek el. Ebben a fejezetben a fokozatosan kibontakozó kölcsönös gazdasági kapcsolatok elemzése után bemutatom a két ország gazdaságának főbb jellemzőit, hangsúlyt fektetve az energiaiparra.

1.1. A gazdasági kapcsolatok kiépülése

Irak és Irán viszonya sohasem volt felhőtlen, ráadásul az 1980-88-as iraki-iráni háború óta az országok sem békeszerződést nem kötöttek, se nem törekedtek a bilaterális kapcsolatok normalizálására egészen a 2000-es évek elejéig.¹ A közeledés szándéka akár kétoldalú egyezmények megkötésében is megmutatkozhatott volna, de a 2003-as események már nem adtak erre lehetőséget. Irán ellenezte Irak megszállását és egyben megkérdőjelezte a megszálló erők indokait². Irak rekonstrukciójában való szerepvállalás okán azonban javult az iraki-iráni együttműködés.³

Az új iraki kormány felállása után, 2005 májusában az iráni külügyminiszter, Kamal Kharazi történelmi jelentőségűnek nevezhető látogatást tett Bagdadban, mivel Szaddám bukása után iráni vezető még nem utazott hivatalosan Irakba.⁴ Kharazi miniszter látogatásakor kiemelte, hogy az országok közötti együttműködési terveiket gazdasági területre is ki fogják terjeszteni. E szándék megvalósulását alátámasztja, hogy egy év múlva, 2006-ban iraki adatok szerint az iráni import átlépte az 1 milliárd dolláros értékhatárt.⁵ A bilaterális kapcsolatok élénkítésére való törekvés egyik szimbolikus lépésének tekinthető Mahmud Ahmadinezsád elnök 2008. márciusi iraki utazása, mely az első államfői látogatás volt Irakban a fegyverszünet megkötése

¹ Tehran Times, 2002.; People's Daily Online, 2002.

² Radio Free Europe/Radio Liberty, 2003.

³ Badawi, 2018.

⁴ Al Jazeera, 2005.

⁵ Beehner & Bruno. 2008.

óta.⁶ Irán Irakba irányuló, kőolajon kívüli exportja már abban az évben elérte a 2,8 milliárd dollárt⁷, 2010-ben pedig az iráni kormány beszámolója szerint a két állam már több, mint 100 kétoldalú kereskedelmi egyezményt írt alá.⁸ Bár a szomszédos országok közötti kereskedelem bővülése szokványosnak tekinthető, azonban a 2000-es évek közepétől megfigyelhető közeledés üteme meghökkentő. 2010-ben már az előző évi kereskedelem mértékének megduplázását tűzte ki célul a két ország.⁹ 2011 és 2012 között az éves kereskedelem értéke meghaladta a 10,7 milliárd dollárt, emellett az Iraki-Iráni Közös Kereskedelmi Kamara főtitkára kiemelte, hogy Irak vált Irán elsősorú kereskedelmi partnerévé a nem-kőolaj termékek piacán.¹⁰ Ezek a fejlemények rámutatnak arra, hogy míg Irán legnagyobb kereskedelmi partnerei kőolajexportjának célországai lettek¹¹, addig más ágazati szektoron belül előállított termékei felvevőpiacának szerepére Irakot szemelte ki.¹² Ezzel összhangban van Ali Khamenei ajatollah a „rezisztens” gazdaság kiépítéséről szóló nyilatkozata, ami szerint 2014-től az ellenálló gazdaság keretein belül nagyobb hangsúlyt kell majd fektetni a nem-kőolaj termékekkel való kereskedelemre.¹³ 2019-ben is számos, különböző szektorokat érintő memorandumokat írtak alá Bagdadban¹⁴, ezenfelül a 2019. évi jelentések szerint az iraki piac importtermékeinek negyedét már az iráni termékek teszik ki.¹⁵ Még a koronavírus világjárvány időszakában is egyeztetések zajlottak a bilaterális kereskedelem előremozdításának érdekében.¹⁶

Mindez arra enged következtetni, hogy Irán a diktátor bukása után nagy lendülettel vetette bele magát a szomszédosági kapcsolatok erősítésébe. Továbbá kitűnik, hogy a két ország közötti kereskedelem jobbra egyoldalú: míg Irán számottevő mértékben exportálja termékeit Irakba, addig Irak külkereskedelmének csak kis hányadát teszik ki az Iránba szállított termékek; a korábban megkötött egyezmények is főként az iráni import növelését tűzték ki célul a közös projektek mellett.

⁶ Mohammed, 2008.

⁷ Badawi, 2016.

⁸ PressTV, 2010.

⁹ Mohammed, 2010.

¹⁰ Economic Desk of Tehran Times, 2013.

¹¹ OEC World, 2011b.

¹² OEC World, 2011a.

¹³ Badawi, 2016.

¹⁴ Turak, 2019.

¹⁵ Financial Tribune Daily and Contributors, 2020.

¹⁶ Jalilov, 2020.

1.2. Felépítés és főbb jellemzők: Irak

Az eddig említett egyezmények jól demonstrálják a gazdasági összefonódás mértékét és fokozatos elmélyülését, de az értelmezéshez szükséges bemutatni a két állam komplett gazdasági szerkezetét is.

Irak gazdasága nagymértékben kőolajiparán nyugszik, a Kőolaj-exportáló Országok Szervezetének (OPEC) egyik alapító tagja.¹⁷ Az ország oly mértékben függ az olajszeektortól, hogy a Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank már többször utalást tett a diverzifikáció sürgető szükségességére.¹⁸ Legutóbbi elemzése szerint Irak a világ legjobban olajszeektortól függő országa, emellett a Föld hatodik legnagyobb olajkitermelője és harmadik legnagyobb olajexportőre. Az iraki GDP 57%-a, valamint az állam bevételeinek 90%-a az olajszeektorból származik.

Irak energiaszeektora számos változáson ment keresztül az utóbbi időkben. Az első olajterületeket 1927-ben fedezték fel és 1975 után az olajkitermelés összes fázisa az állami kézben lévő Iraki Nemzeti Olajvállalat felügyelete alá került.¹⁹ Az olajkitermelés és kereskedelem fellendülésének köszönhetően 1980-ra Irak az arab világ második legnagyobb gazdaságát tudhatta magáénak, mely olyan nagy horderejű fejlesztések finanszírozását tette lehetővé a kormányzat számára, mint a vidéket ellátó áramhálózatok fejlesztése vagy a mezőgazdasági önellátásra való törekvés.²⁰ Mint említettem, az iraki-iráni háború erőteljesen megrongálta az infrastruktúrát, beleértve az olajkitermelő és szállító rendszereket is, és ez a gazdasági fejlődés visszaesését eredményezte. Az Öbölháború után az országra kivetett ENSZ szankciók az újjáépítést és rekonstrukciót igénylő gazdaságot még mélyebb válságba taszították, mivel a korlátozások szinte teljesen ellehetetlenítették Irak olajexportját.²¹ Az 1997-ben az ENSZ által elindított „olajat-az-ételért” (Oil-for-Food) program segített az export újraindításában. A két esemény közötti időszak gazdasági adatait elemezve látszik, hogy bármennyire is szorgalmazta a Baasz Párt a nem-olaj termékek előállításának felfuttatását, a háborús konfliktusok által megrongált gazdasági szerkezet és a szankciók hatására blokkolt olajkereskedelem, s a kormány jelentős hadikiadásai következtében az ország gazdasági növekedése megtorpant. 2003-ban a koalíciós erők bevonulása után felállt átmenetileg

¹⁷ OPEC.org, 2020b.

¹⁸ World Bank, 2020a.

¹⁹ Tripp, 2002. pp. 214–223.

²⁰ Marr, 2018. pp. 128–130.

²¹ Ibid. p. 189.

kormányzó Ideiglenes Koalíciós Hatóság törekvései ellenére az iraki háborús helyzet nem biztosított megfelelő feltételeket az olajszektor rekonstrukciójához.²²

A Baasz Párt kormányzásának idején jelentős forrásokat allokáltak a nehézipari fejlesztésekhez, mint fém, vas és petróleum-feldolgozó létesítmények erősítése. A könnyűipari ágazatban is végeztek korszerűsítéseket, többek között gépjármű összeszerelési egységek vagy elektronikai eszközök összeállításának blokkjai esetén. A háborús bombázásoknak köszönhetően az iraki ipar jelentős károkat szenvedett el, valamint a konfliktus időszaka alatt működésképtelenné vált többek között a vas- és fémipar.²³

Az ország a 2017-es adatok szerint a világ 12. legnagyobb földgáz készletével rendelkezik, amelynek kétharmada az olajlelőhelyekkel egységet alkot.²⁴ Problémát jelent, hogy Irakban rendszeresen nagy mennyiségű fáklyagáz keletkezik a kőolajkitermelés során, azonban még nem sikerült olyan technológiai módszert alkalmazni, mely az így keletkezett földgázt hasznosítaná. A Nemzetközi Energia Ügynökség rámutat arra, hogy az ország villamosenergia hálózati ellátása nagymértékben javítható lenne a fáklyagáz felhasználásával. Irak a technológiai hiányosságai miatt 2017-től rákényszerült, hogy földgázt importáljon Iránból, amivel újfent kiszolgáltatott helyzetbe hozta magát szomszédjával szemben.²⁵

Irak a Szír-sivatagban, az ország nyugati felén foszfátlelőhelyekkel is rendelkezik,²⁶ mely az Egyesült Államok Földtani Hivatalának 2011-es jelentése szerint a világ második legnagyobb foszfátkészlete.²⁷ E felmérést a kormány a gazdasági diverzifikációra való törekvés céljával készítette, hogy a jövőben ki tudják majd aknázni az ország egyéb és eddig elhanyagolt ásványianyag készleteit. A kormány szeretett volna a foszfáttermelés révén az ázsiai piacokra betörni, ugyanakkor Rózs Sávajsz (Rowsch Shaways) miniszterelnök helyettes már akkoriban kijelentette, hogy megfelelő beruházások nélkül ez sem fog sikerülni. A 2020-as tanulmány szerint a foszfát kitermelése még ma is elavult technikákkal történik és Irak külkereskedelmében végül így a foszfátexport nem játszik nagy szerepet.

2011-ben a Földtani Hivatal kutatásai alkalmával az egyes foszfát lelőhelyeken az üledékben mészkövet is találtak, amely kiválóan alkalmas cement előállításához. A mészkövet tartalmazó közetréteg ráadásul rendkívül jó minőségű, nagy százalékban tartalmaz kalcium karbonátot, továbbá a felszínhez közeli elhelyezkedése könnyen és kedvező áron teszi

²² *Ibid.* pp. 203–204.

²³ Tripp, 2002. pp. 205–210.

²⁴ EIA.gov, 2019b.

²⁵ IEA. 2019.

²⁶ Al-Ajeel & Hijran. 2017. pp. 59–66.

²⁷ Blair, 2011.

kibányászhatóvá.²⁸ A cement sokáig az egyetlen nem szénhidrogén alapú exportterméke volt az országnak, bár az akkori termelési adatok nem megbízhatóak, mivel a Baasz Párt és Szaddám rezsimje erősen kozmetikázott számokat közöltek és 2003 után az amerikaiaknak nem volt korlátlan hozzáférésük az információkhoz. A cementkitermelés Irak számára is fontos volt az újjáépítési projektekhez, de a 2013-as adatok alapján a termelés mennyisége nem érte el a szükséges szintet, így kénytelen volt behozatalból kiegészíteni, többek között Iránból. A behozatal szükségességét a különböző fejlesztési projektek kivitelezésének bizonytalansága és a megfelelő termelési adatok hiánya is indokolta. Már ekkor nemtetszésüket fejezték ki helyi vállalatok vezetői, mivel az olcsó importtermékek miatt nem tudták értékesíteni a helyben előállított cementet.

Itt kell említést tennem a nukleáris ipar fejlesztéséről is, mely nagy szerepet játszott Irak XX-XXI. századi történetében. A Baasz Párt ipari fejlesztési terve magában foglalta a hadiipari komplexumok létesítését is.²⁹ Ebben az időszakban, 1975 és 1985 között indították el a tömegpusztító fegyverek létrehozásáról szóló titkos programot. Ebben nem csak nukleáris fegyverek fejlesztését helyezték a középpontba, hanem új biológiai fegyverek előállítására is törekedtek. A program részét képező nukleáris fűtőanyagciklus kiépítését az izraeli erők többször is sikeresen akadályozták; 1981-ben legnagyobb reaktoruk, Osiraq, izraeli bombázások következtében megsemmisült. Az iraki kormány vélhetően továbbra is elkötelezett volt a program kivitelezése mellett, hiszen azzal a térségben eddig nem tapasztalt erőfölénnyel jutott volna. A nemzetgazdaság helyzetének megítélése szempontjából fontos megemlíteni, hogy becslések szerint 1990-re 10 milliárd dollárt költött a Szaddám rezsim erre a programra, amely összeg mellett a gazdaságfejlesztésre szánt ráfordításai eltörpülnek. A tömegpusztító fegyverek fejlesztésére indított program ráadásul egyik mozgatórugója volt az Öbölháborút követő szankciók és ellenőrzések bevezetésének, így a várt erőfölény megvalósulása helyett jelentősen meggyengítette az ország gazdaságát. Ennek ellenére soha nem tudták igazolni, hogy Irak valóban rendelkezett tömegpusztító fegyverekkel; az iraki háború utáni vizsgálatok során az igazolódott, hogy az 1991-es szankciók után az ország megsemmisítette a legfőbb raktárakat és semmiképpen sem állított elő ilyen fegyvereket.

Irak ipari szektora mellett említést kell tenni mezőgazdaságáról is; ugyan csak kis százalékát teszi ki az ország GDP-jének, de ez a legtöbb embert foglalkoztató szektora a gazdaságnak. A Szaddám által támogatott önellátó berendezkedés az agráriumban nem tudott megvalósulni, dacára még az olyan, állam által finanszírozott programoknak sem, mint például

²⁸ Edwards, 2013.

²⁹ Marr, 2018. p. 128–138.

a folyószabályozások és gátak kiépítése.³⁰ 1977-ben már a mezőgazdasági ellátmány 33%-a importtermék volt. A fontosabb mezőgazdasági területek délen és északon (a kurd területeken) tönkrementek az iraki-iráni háborúban. Ezt a helyzetet tovább súlyosbította az ENSZ által kivetett szankciók, melyek az Öbölháború után élelmiszerhiányhoz vezettek. Megoldásként a kormány az ENSZ Világélelmezési Programjának támogatásával 1990-ben bevezette az általános elosztó rendszert (Public Distribution System), amely az alapvető élelmiszereket (búzaliszt, rizs, cukor stb.) biztosította a lakosság számára.³¹ Később az ENSZ „olajat-az ételért” programjának keretében Iraknak lehetősége nyílt élelmiszert importálni 1996-ban, de továbbra is ellátási problémákkal küzdött. Szaddám elnöksége idején többször előfordult, hogy ha nőtt az olajkitermelésből származó bevétele, az ország élelmiszerimportálásba kezdett a belföldi termelés elősegítése helyett.³² Emellett olyan természeti tényezőkkel is számolni kellett, mint az 1990-es évek nagy aszályai, amelyek sok helyi termelőt hátrányosan érintettek. 2002-ben még mindig stagnált a mezőgazdasági helyzet, a fejlesztések csekély eredménnyel szolgáltak. A felsoroltakból következik, hogy Irak nagymértékben szorul élelmiszerimportra és az Iránnal kötött kereskedelmi megállapodások jelentős része az élelmiszerbehozatalra vonatkozik.

A 2003-as intervenció több szempontból is változást hozott az ország mezőgazdaságában. 2003 és 2005 között zajlott az Amerikai Nemzetközi Fejlesztési Ügynökség által megrendelt program Irak mezőgazdaságának rekonstrukciójáért és fejlesztéséért (Agriculture Reconstruction and Development Program for Iraq – ARDI).³³ Az Egyesült Államok célja az iraki gazdaság nemzetközi versenyképességének fejlesztése volt piacgazdasági eszközökkel. Ezt 2005–2006 között az új feladatkörrel megbízott Tartományi Újjáépítési Csoport (Provincial Reconstruction Team, PRT) tevékenysége segítette volna, mely többek között mezőgazdasági tanácsadók alkalmazásával is támogatta volna a helyi gazdákat.³⁴ Egy 2011-es cikk az Egyesült Államok által indított projekteket befejezetlennek titulálta és nem megfelelőnek ahhoz, hogy megoldja a hosszú ideje fennálló problémákat.³⁵ E szerint 2011-ben Irak élelmiszer ellátásnak már 90%-a importtermékekből származott, emellett a piaci mechanizmusokra való gyors, erőltetett átállás miatt sok farmer elhagyta földjét. Az Ideiglenes Koalíciós hatóság reformjai nem segítették az iraki mezőgazdaság önálló kiépülését, ez pedig Irán malmára hajtotta a vizet

³⁰ *Ibid.* p. 127.

³¹ Phadera, Sharma, Wai-Poi. 2020.

³² Marr, 2018. p. 189.

³³ Development Alternatives Incorporated, 2020.

³⁴ Habenstreit, 2010.

³⁵ Mahdi, 2011.

a külföldi élelmiszertermékek behozatalának megnövekedésével. Összességében az iraki-iráni háború kirobbanását követően Irak élelmiszerellátása bizonytalanná vált, mely az Öbölháború által okozott károk és az ENSZ szankciók következtében állandósulni látszott. Minden, a helyzet javítására életre hívott program csak az ország importéhségét növelte, mivel nem sikerült megoldani a fennálló strukturális gondokat, így Irán egy nagy és kiszolgáltatott felvevőpiaccal találta szembe magát az elnök bukása után.

Az iraki gazdaságról a fentiek alapján összegezhetjük, hogy a nem megfelelően kezelt gazdasági problémák nyitottak utat ahhoz, hogy az ország az iráni export célpontjává váljék. A szerkezeti gondok főként a Baasz Párt és Szaddám Husszein kormányzása alatt állandósultak, mivel a kezdetleges fejlesztések eredményei semmissé váltak az iraki-iráni háború, majd a kuvaiti megszállást követő háborús konfliktusban. Az ipari fejlesztések csak csekély eredményt hoztak a feltételezések szerint a tömegpusztító fegyverek gyártásának felfuttatására szánt összegeknek köszönhetően. Irak olajkereskedelme domináló az ország gazdaságában, és míg egyik oldalon ebből jelentős összegek folynak be az államkasszába, addig a másik oldalon a diverzifikáció hiánya miatt kiszolgáltatott helyzetbe kerül az ország. Ásványkincseinek kiaknázása az olajkitermelés favorizálása miatt háttérbe szorult, a foszfát- és cementelőállításban rejlő kereskedelmi potenciál infrastrukturális és az elavult technológiák alkalmazásából fakadó problémák miatt nem realizálható. Mezőgazdasága hosszú ideje nem képes megfelelően ellátni a lakosságot, a helyzet megoldására irányuló projekteknek sem sikerült Irak importkényszerét enyhíteni, így Irán nem-kőolaj importtermékei megfelelő piacra találtak az újonnan demokratizálódott országban.

1.3. Felépítés és főbb jellemzők: Irán

Míg Irak gazdasági szerkezetét jelentős mértékben meghatározta a Szaddám rezsim, majd a 2003-as amerikai intervenció, addig Iránét az 1979-es forradalom után megalapított teokratikus köztársasági államforma, majd az ellene bevezetett szankciórendszer formálta át. Muhammad Reza Pahlavi sah bukása után 1979 februárjában Rúhollah Khomeini ajatollah visszatérve reformokat léptetett életbe, ezután tíz évvel az Iráni Iszlám Köztársaság megalakulása után alkotmánymódosításra került sor; ennek IV. fejezetében fektetik le az iráni gazdaság felépítésének alapjait.³⁶

Az Alkotmány 44. cikke szerint az iráni gazdaság három szektorból tevődik össze: állami, szövetkezeti és magánszektor.³⁷ Állami tulajdonban és irányítás alatt állnak a nagyüzemek és

³⁶ Polk, 2009. pp. 116–117.

³⁷ Constituteproject.org, 2021.

anyavállalatok, a külkereskedelem, a főbb ásványi anyag készletek, a banki szolgáltatások, az áramtermelés, a gátak és nagyméretű öntözőhálózatok, a telekommunikációs rendszerek, a közlekedés. A szövetkezeti szektor foglalja magában az iszlám előírásait követő szövetkezeti vállalatokat, a termeléssel és forgalmazással foglalkozó vállalkozásokat a városi és vidéki területeken. Végül pedig a magánszektor a mezőgazdasággal, az állattenyésztéssel, iparral, a kereskedelemmel és szolgáltatásokkal foglalkozik.

Ebből a felsorolásból is kitűnik az állam nagyfokú irányító szerepe a gazdaságon belül. Ennek ellenére a különböző kormányzati privatizációs kezdeményezéseknek köszönhetően az évek során egyre nagyobb teret nyertek a magánvállalatok.³⁸ A szövetkezeti szektor főként vallási kötődésű alapítványokból áll, melyek társadalmi védőhálóként (is) funkcionálnak pl. lakáskölcsönök biztosításával vagy veteránok családjainak támogatásával.³⁹ Az országban több száz olyan alapítvány (perzsa: *bonjád*) működik, melyek a GDP kb. 1/3-át adják; a legnagyobb alapítvány (Bonjad-e Mosztazafán Dzsanzabán) több, mint 400 vállalatot tömörít magába. Az alapítványoknak kiemelt szerepe van a rezsim társadalmi elfogadtatásában, az által, hogy a lakosság jelentős részét anyagi támogatásban részesítik, és emiatt is élveznek méretük és pénzügyi jelentőségük ellenére adómentességet, ami viszont a gazdasági fejlődést hátráltatja.

Az iráni gazdaság ismertetése során természetesen ki kell térni a köztársaság prosperitását évtizedek óta korlátozó szankciórendszerre is. A szankciók következményei jelentősen befolyásolják a gazdaságot és külgazdasági kapcsolatokat, emiatt dolgozatomban külön fejezetet szentelek ennek.

A mostani iráni rendszert jellemző rezisztens vagy ellenálló gazdaság gondolata a többéves külföldi izolációs kísérletek eredménye; alapvetései már a 2005-ben kiadott 20 éves fejlesztési stratégiában megjelentek (Vision 2025), a nemzeti terv céljai között szerepelt többek között egy változatos, tudásalapú, inflációtól mentes és élelmezésbiztonsággal rendelkező gazdaság létrehozása.⁴⁰ A rezisztens gazdaság fogalmának bővebb kifejtése Ali Khamenei ajatollah nevéhez kötődik, aki a 2010-es években több hivatalos beszédében is ismertette az ellenálló gazdaság ismérveit. Khamenei véleménye szerint az „ellenséges” nyugati államok az Iszlám Köztársaság meggyengítését a gazdaság ellehetetlenítésével akarják elérni, és emiatt szükséges egy ellenálló gazdaság kiépítése, mely nemzeti termelésének és a technológiai innovációjának

³⁸ Tehran Times. 2018.

³⁹ Polk, 2009. pp. 153–154.

⁴⁰ Anderson, 2019. pp. 655–661.

köszönhetően „ellenáll” az ország gazdasági és társadalmi stabilitását meggyengíteni kívánó külső nyomásnak.⁴¹

Irán gazdasági fejlődése Irakkal ellentétben központilag tervezett, öt éves ciklusokra bontható; a jelenlegi terv (2016–2021) három pilléren nyugszik: a reziliens gazdaság fejlesztésén, a technológia és a tudomány területén való előrelépésen és kulturális központtá való váláson.⁴² Az iráni gazdaság megtervezéséért az Iráni Iszlám Köztársaság Tervezési és Költségvetési Szervezete (Plan and Budget Organisation of the Islamic Republic of Iran) a felelős; 1948 óta működik és az ország költségvetésének kidolgozása mellett, a fejlesztési stratégiák és politikák megalkotását is végzi.⁴³ A gazdasági tervek kialakítása természetesen mindig függenek a kül- és belpolitikai környezettől is.

Jelenleg Irán birtokolja a világ negyedik legnagyobb kőolaj-, és második legnagyobb földgázkészletét, így könnyen elnyerhetné az energiaszuperhatalom címet.⁴⁴ Az iráni ásványkészletek egyedüli birtokosa az állam. Az Iszlám Köztársaság megalakulása óta a nemzetközi olajcégek kizárólag speciális szerződések megkötésével vehettek részt a kitermelésben; a kormányzat egy 2016-ban elfogadott, újszerű szerződésprogrammal kívánta könnyíteni a külföldi befektetők megjelenését az országban, mivel a szektor kiaknázásához elengedhetetlen volt új befektetők és technológiák megszerzése. Irán szintén alapító tagja az OPEC-nek, és a szankciók bevezetése előtt a második legnagyobb kitermelője volt a szervezetnek, azóta viszont Irak vette át a helyét. Az ország célzottan és részben sikeresen igyekszik diverzifikálni gazdaságát olajfüggőségének csökkentésének érdekében, ám a gazdaság termelékenységése és az állami bevételek továbbra is leginkább az olajbevételektől függenek.⁴⁵ Az Iszlám Köztársaság exportjának legnagyobb részét mindig is a nyersolaj illetve más kőolajból készült termékek kivitele tette ki a korábbi diverzifikációs törekvések ellenére.⁴⁶

Az országban kitermelt földgáz nagyobbik hányadát a lakosság használja fel, ráadásul Irán energiatermelésének alapját is földgázkészletei adják. Irak után Irán a második ország, ahol a kihasználatlan fáklyagáz keletkezése jelentős probléma, köszönhetően a kitermelési infrastruktúra alacsony hatékonyságának. Az Iszlám Köztársaság az 1970-es évek óta aspirál egy korszerű földgáz-cseppfolyósító létesítmény létrehozására, mivel egyrészt a téli hónapok alatt cseppfolyósított földgázbehozatalra szorul a lakossági igények kielégítéséhez, másrészt

⁴¹ Smyth, 2016.

⁴² N, Rózsa, 2020.

⁴³ Ansari, 2005.

⁴⁴ Pflüger, 2014; EIA.gov, 2019a.

⁴⁵ World Bank, 2021.

⁴⁶ OEC World, 2011b.

saját fölgáztermelését sem tudja cseppfolyósított fölgáz formájában exporttermékként értékesíteni. Az építkezési projekteket rendre leállították, mivel az évtizedek óta tartó nemzetközi szankciókból eredő technológiai és külföldi befektetések hiánya lehetetlenné tette kivitelezésüket.⁴⁷ Irán 2017 nyarától exportál földgázt Irakba, mellyel villamos energiát előállító erőműveket látnak el, és az export mennyisége az előrejelzések szerint csak növekedni fog az újabb és újabb gáztüzelésű erőművek elérhetővé válásával.⁴⁸ A fosszilis energiahordozók esetében az iraki helyzethez hasonló problémák állnak fenn: az 1980-as évekbeli iraki-iráni háborús károk óta halogatott infrastrukturális rekonstrukció és a fejlesztések elmaradása, valamint a nemzetközi szankciók hatása érződik.

Az ország más egyéb ásványkincsekben is gazdag, mint vasérc, szén, króm, réz, ólom, mangán, cink és kén.⁴⁹ Bányászatának fellendítésével a kormány újra diverzifikálhatná kereskedelmét, ahogy számos tanulmány jelentős bevételi forrásként tekint az ásványkincsek kiaknázására.⁵⁰ Rahemdel és Noferesti elemzéséből kiderül, hogy Irán birtokolja a Föld ásványkincseinek 7%-át, emellett 2015 után növekedés következett be az ásványgyártás hozzáadott értéke terén, csakhogy a további növekedés akadályai a külföldi magánbefektetők hiánya, ami a politikai és a gazdasági instabilitásra vezethető vissza.

Az iráni nukleáris ipar tevékenysége nemcsak gazdaságilag fontos, hanem az egész országra kihatással van, hiszen a köztársaság nukleáris programja az Iráni Iszlám Köztársaságra kivetett komplex szankciórendszer egyik kiváltó oka. A nukleáris ipar létrejöttéről, valamint a civil (és a feltételezett katonai) programról a szankciókat taglaló fejezetben írok bővebben.

Irán a Közel-Kelet második legnagyobb kiterjedésű országa; mezőgazdasági termelése sokrétű a termőterületek és az éghajlati övezetek változatossága következtében.⁵¹ Ennek ellenére földrajzi adottságai miatt földterületének csupán 12–15% -át művelik meg, illetve 25%-át használják legelőként. Agrárgazdasága másfajta problémákkal is küzd: a termőföld minősége gyenge, vízellátási gondjai is adódtak, emellett a klímaváltozás is új kihívások elé állítja a szektort. A termelés nem elégíti ki nagyszámú lakossága szerteágazó igényeit, így az Iszlám Köztársaság élelmiszerbehozatalra szorul. Ennek ellenére a kereskedelem diverzifikálásának egyik eszköze bizonyos termékek esetében az élelmiszerkivitel, melyben kis mértékű növekedés figyelhető meg az elmúlt években.⁵² Mint már említettem, az iraki-iráni

⁴⁷ EIA.gov, 2019a.

⁴⁸ IEA, 2019.

⁴⁹ Opec.org, 2020a.

⁵⁰ Rahimdel & Noferesti, 2020. pp. 5–7.

⁵¹ The Royal Danish Embassy in Tehran, 2017. pp. 5–18.

⁵² World Bank, 2021.

bilaterális kereskedelemnek is egyik fontos eleme az iráni élelmiszerexport: 2018-ban már az iráni export 37%-a feldolgozott vagy feldolgozatlan élelmiszerből származott.⁵³

A szolgáltatási szektor növekvő globális szerepe olyan trend, mely az Iráni Iszlám Köztársaságban is megfigyelhető: a 2010-es évek óta a legtöbb munkahelyet biztosító szektorrá nőtte ki magát.⁵⁴ Jelentőségét mutatja, hogy 2018-ban a nem-kőolaj bevételekből származó GDP 60%-a származott a szolgáltatási szektorból (közigazgatás, oktatás, társadalombiztosítás, szociális munka).

Az iráni technológia fejlesztése és innováció az iráni vezetés önellátásra való törekvésének egyik fontos eleme. Az iszlám forradalom és az iraki-iráni háború lezárását követően indultak el a békés, polgári célú fejlesztések, melyek műholdas és kommunikációs, valamint távérzékelési és navigációs rendszereket hoztak létre. A tudásalapú gazdaság létrehozása összecseng mind a 2005-ben elfogadott, 2025-ig terjedő fejlesztési programmal, mind a rezisztens gazdaság célkitűzéseivel. Kiemelendő az iráni autóipar növekedése: míg korábban csupán autóalkatrész összeszerelést végeztek az autóipari gyárak, a 21. századra gyártási kapacitása növekedésnek indult. A nemzetközi izoláció motiválta Iránt: technológiai innováció és a hazai márkafejlesztés, az egyetemekkel való együttműködés és a gyártás minőségének növelése mind hozzájárult ahhoz, hogy az iráni autóipar Dél-Ázsia egyik leggyorsabban növekvő szektorává váljon.⁵⁵ Az iráni nanotechnológiai és sejt kutatási törekvések mellett megemlítendő még a repüléstechnikai ágazat sikerei.⁵⁶ Irán előnyére válik a jól képzett, zömében fiatalok alkotta lakosság és az állami K+F finanszírozás, viszont az önálló ipari innovációra való törekvés az eredmények ellenére perspektíva nélküli marad, ha hosszútávon nélkülöznie kell a nemzetközi kooperációt, tudásmegosztást és technológiacserét.

Összegzésként elmondható, hogy az iráni gazdaságot nagyban befolyásolja a mindenkor politikai vezetés, s ennél fogva a gazdaságpolitikai döntések nem különíthetők el az ország bel- és külpolitikai történéseitől. Irán területét tekintve és lakosságarányosan is potenciális előnyt élvez Irakkal szemben, ám ez kihívásokkal is társul például az élelmezés terén. Az iraki-iráni közeledés mozgatórugójaként lehet tekinteni Irán export-diverzifikációs törekvéseire, hiszen ez az Iráni Iszlám Köztársaság izolációjának megszüntetése céljából meghirdetett rezisztens gazdasági koncepció egyik alappillére. Ugyan az iráni gazdaság az ötéves terveknek és a Vision 2025-nek köszönhetően fejlődésnek indult, napjainkban több ágazat képtelen elérni a kitűzött

⁵³ Koe, 2018.

⁵⁴ World Bank Group, 2018.

⁵⁵ Soofi & Ghazinoory, 2013. pp. 234–242.

⁵⁶ *Ibid.* pp. 211–214.

célokat a külföldi működőtőke-befektetések és fejlett importtechnológiák nélkül. Hiába lett az ország elsősorú célja az önellátás biztosítása, az erre irányuló törekvések nem kivitelezhetőek a jelenlegi összetett körülmények között.

2. A nemzetközi szankciók

Az Iráni Iszlám Köztársaságot szinte megalakulása óta nemzetközi szankciók sújtják. Bár az Egyesült Államok által generált szankcióhullámok is elérték céljukat, mégis a 2006 óta életbe léptetett, több szektoron átívelő nemzetközi szankciórendszer okozott komoly strukturális és pénzügyi problémákat Iránban.⁵⁷ Feltételezésem az, hogy az Irak és Irán közötti közeledés egyik mozgatórugója az iráni vezetés törekvése a nemzetközi izolációból való kitörésre; emiatt alkotta meg a rezisztens gazdasági stratégiát és emiatt igyekszik a Szaddám rezsim összeomlásával kialakult regionális vákuumot a saját politikai-gazdasági céljára felhasználni. A fejezetben ismertetem a szankciók kivetésének körülményeit (kitérve az iráni nukleáris ipar fejlődésére), az izoláció hatását az iráni gazdaságra a 2010-es években, majd megvizsgálom a szankciók Irakra és az iraki-iráni együttműködésre gyakorolt hatását.

2.1. A kivetések hivatkozási alapja: a nukleáris program

Az iráni nukleáris ipar története az 1950-es évekig nyúlik vissza. Irán Mohamed Reza Pahlavi sah uralkodásának idején lett részese az amerikai kezdeményezésű „Atomot a békéért” (Atoms for Peace) programnak, mely a nukleáris technológia békés célú felhasználását segítette elő Amerika-barát országokban.⁵⁸ Az 1960-as években a nukleáris kapacitás létrehozásának folyamata lelassult, részben az iráni mérnökök hosszas képzése, részben a kormány egyéb prioritásai miatt. 1967-ig kellett várni az első reaktor működésbe lépésére, mely külföldi segítséggel valósult meg. Az 1980-es években a sah elővette az addig háttérbe szorult programot az energiaellátás fejlesztése céljával; 1974-ben állt fel az Iráni Atomenergiái Szervezet, melynek feladata egy több, mint 20 atomerőműből álló hálózat kiépítése volt. Az 1979-es iszlám forradalom és az azt követő új rezsim a nukleáris ipar hanyatlását okozta, mivel Khomeini ajatollah nem tartotta összeegyeztethetőnek a nukleáris fegyverek birtoklását az iszlám vallás előírásaival.⁵⁹ Emellett gazdasági okok is közrejátszottak a leállásban: a sah ideje alatt főként nyugati államokkal és cégekkel kötött nukleáris együttműködési megállapodásokat a külföldi szereplők sorra felbontották, Irán pedig önerőből képtelen volt folytatni a programot. Az 1980-88 között folyó iraki-iráni háború alatt azonban a nukleáris program ismét bekerült a kormány prioritásai közé. Ez egyrészt köszönhető volt az iraki nukleáris fejlesztéseknek, valamint Szaddám Husszein nyílt agressziójának, másrészt pedig a központi kérdésként kezelt önellátási tervnek. A vezetés (a háborús bombázások következtében megsérült) bűsheiri erőmű

⁵⁷ Alizadeh & Hakimian, eds., 2013. p. 172.

⁵⁸ Gaietta, 2016. pp. 2–28.

⁵⁹ *Ibid.* pp. 34–49.

beindításán fáradozott, és évekkel később talált ebben partnerre Oroszország személyben, ám csak egyetlen blokk felépítéséhez adott támogatást.⁶⁰

A nukleáris kapacitás békés célra való felhasználása, főként az Iszlám Köztársaság megalakulása után, nemzetközi szinten aggodalmat keltett. Az iszlám alapokon megalakult köztársaság léte és a vezetés által többször hangoztatott forradalom exportálása a nemzetközi közösségben, de főleg az Egyesült Államokban azt a félelmet keltette, hogy Irán nukleáris kapacitást és technológiát is képes lenne továbbadni a hasonló útra lépő közel-keleti államoknak, ezzel újabb biztonságpolitikai kihívás elé állítaná a nemzetközi rendszer szereplőit. Jóllehet Irán csatlakozott az Atomsorompó egyezményhez, valamint megállapodást kötött a Nemzetközi Atomenergiai Ügynökséggel a nukleáris létesítmények felügyeletéről, ez mégsem tűnt elég biztosítéknak.⁶¹

2002-ben fordulópontra következett be, amikor augusztusban az iráni ellenzék nyilvánosságra hozta, hogy Irán egy földalatti dúsító létesítményt kezd építeni Natanz város közelében és Arak-ban nehézvíz erőművet hozott létre. Irán mindezt nem jelezte 180 nappal ezt megelőzően a Nemzetközi Atomenergiai Ügynökségnek, ami pedig szerződéses kötelezettsége lett volna, hiszen a nemzetközi szervezetnek csak a bejelentett létesítményekhez van ellenőrzési jogosultsága. Az Egyesült Államok erre válaszlépésként nukleáris fegyverek gyártásával vádolta meg Iránt és egyre szigorúbb szankciókat vetett ki rá. Az európai nagyhatalmak tárgyalási kísérletei felemás eredményeket hoztak, Irán pedig 2005-től tovább folytatta fejlesztéseit a békés célú felhasználás égisze alatt. A nemzetközi tárgyalások sikertelensége, az Egyesült Államok nyomásgyakorlása és az iráni vezetés magatartása következtében került sor a nemzetközi szankcionálásra, mely alapjaiban rázta meg az iráni gazdaságot.

2.2. A szankciók

Az iráni nukleáris program leállítására a nemzetközi közösség a szankcionálás eszközét használta fel. Az izoláció élharcosa az USA volt, majd az ENSZ és az Európai Unió is életbe léptetett korlátozó szabályokat. A feldolgozott szakirodalom a 2006-tól bevezetett, majd 2010-től megszigorított nemzetközi szankciókat tekinti a legkárosabbnak az iráni gazdaság állapotának szempontjából: a régóta fennálló egyoldalú amerikai szankciók megnehezítették az ország kereskedelemét, aminek következtében teljesen leállt az Egyesült Államok és Irán közötti árucseré, ugyanakkor nem korlátozta olyan erőteljesen Irán külkereskedelmét, mint a 2006-tól bevezetett multilaterális szankciók.⁶²

⁶⁰N. Rózsa, 2008. pp. 19–27.

⁶¹*Ibid.*

⁶²Dizaji, Jariani, & Najarzadeh, 2018.

Az iráni gazdaságot a legszélesebb körben az amerikai szankciók érintették.⁶³ Az 1992-es iráni–iraki non-proliferációs törvény (Iran-Iraq Arms Nonproliferation Act) értelmében az Államok szankciókkal sújthat bármely entitást, amely az iráni fegyverkezést bármilyen formában segíti. Egy 1995-ös rendelkezés megtiltotta az amerikai cégek többségének az Iránhoz köthető vállalatokkal való kereskedelmet. A 2001. szeptember 11-ei terrortámadások után kivetett szankciók olyan feltételezett iráni terrorista csoportok pénzügyi eszközeinek befagyasztását célozta meg, mint az Iráni Forradalmi Gárda. Az Obama-adminisztráció 2011-2012 közötti szankciói a pénzügyi szektort és az olajkereskedelmet célozta meg.

Az első ENSZ szankciók Irán nukleáris tevékenységének leállítására irányultak, 2007 és 2008 között már a nem-humanitárius segélyeket is beszüntették, valamint a gyanús teherhajók átkutatását írták elő. Végül az ENSZ 2010-ben csatlakozott az Egyesült Államok szankciópolitikájához, ekkor Irán olajbevételeit és banki/pénzügyi szektorát a proliferációs erőfeszítésekhez kapcsolta.

Az Európai Unió kiegészítette az ENSZ szankciókat a nukleáris program ellehetetlenítését megcélózva: 2007-es intézkedései zárolták az iráni atom- és ballisztikusrakéta-programokkal kapcsolatos magánszemélyek és szervezetek vagyonát, és megtiltották a kettős célú felhasználású termékek átadását. 2010-ben szigorítások léptek életbe, amelyek közvetlenül érintették az iráni gazdaságot: megakadályozták az európai intézményeket abban, hogy ügyleteket folytassanak iráni bankokkal, beleértve a központi bankját is, és korlátozták a kereskedelmet és a közös beruházásokat többek között az ország energia- és közlekedési ágazatával. 2012-ben az EU megerősítette szankciós rendszerét az olaj- és petrokémiai termékek behozatalát, és az iráni központi bankhoz kapcsolódó eszközök befagyasztását tiltó intézkedésekkel.

A szankciókban közös, hogy első körben mind a nukleáris program visszaszorítását irányozták elő például nukleáris technológia beszerzésének megakadályozásával, és a későbbiekben bővítették őket az iráni bevételek csökkentését szolgáló korlátozásokkal.

2.3. A szankciók hatása

Az iráni gazdaságra a legnagyobb nyomást a 2010-es évek elején megszigorított szankciók gyakorolták, melyek hatásai csak a 2015-ös nukleáris megállapodást követően enyhültek; dolgozatomban ezen fejezetében a 2010 és 2015 közötti gazdasági mutatókat vizsgálom.

Az amerikai Energia Információs Hivatal (U.S. Energy Information Administration – EIA) összefoglalója szerint 2011 és 2014 között Irán nyersolajexportja közel felére csökkent: 2011-

⁶³ Laub, 2015.

ben elérte a 2,6 millió hordó/nap szintet, ami 2014-re 1,4 millió hordó/napra csökkent.⁶⁴ Ezidőben a legtöbb kereskedelmi partner vagy csökkentette, vagy leállította az iráni nyersolaj behozatalt. Az Európai Unió, mint a második legnagyobb regionális importőre, szintén más országokhoz fordult a nyersolaj beszerzésért.

A Peterson Institute for International Economics jelentésében Jacob Lew amerikai pénzügyminiszter azt állította, hogy a gazdasági szankciók Iránnak 2012 és 2016 között több mint 160 milliárd dollár olajbevétel kiesést jelentettek.⁶⁵

A Nemzetközi Valutaalap (IMF) 2014-ben megjelentetett országelemzése átfogóan ismertette a szankciók hatását.⁶⁶ Számos szankció korlátozta az olajexportot, az egyes kulcsfontosságú ágazatok (például autógyártás) ellátási láncát, a nemzetközi és hazai bankok tranzakcióit, valamint Irán nemzetközi tőkeügyletek lebonyolítását. Az olajkitermelés 20 éves mélypontra került, az olaj-exportbevétel több, mint felére csökkent (vagyis a GDP mintegy 15 százalékaival). Az IMF jelentései országspecifikus kockázatfelmérési mátrixokat is tartalmaz: Irán esetében kiemelte, hogy a bizonytalan nemzetközi helyzet és a szankciók köre bővítésének esélye negatívan fogja befolyásolni a gazdaságot a csökkenő fiskális bevételek és az infláció révén.

Az Amerikai Szövetségi Tartalék Rendszer vezetői által megrendelt Nemzetközi Pénzügyi Vitairat a kivetett pénzügyi és olajszankciókat hatékonyak minősítették.⁶⁷ Irán nem tudott exportálni szénhidrogén termékeket, és nem tudta hazatelepíteni exportbevételeit. Ennek köszönhetően az iráni gazdaság 2012-re kétszámjegyű inflációval és mély recesszióval szembesült. A reál-GDP növekedése a 2010. évi 5,8 százalékról 2,6 százalékra esett vissza 2011-ben és negatív 7,4 százalékra 2012-ben.

A korlátozások közvetetten az ország agrárkereskedelmét is átformálták. A 2000 és 2014 közötti időszakot vizsgáló tanulmány kihangsúlyozta, hogy bár a szankciók nem érintették közvetlenül a mezőgazdaságot (élelmiszerbiztonsági és emberi jogi vonatkozások tiszteletben tartása miatt), de az áru- és pénzszállítás nehézségei, illetve a versenylehetőség megszűnése negatív hatást gyakoroltak a szektorra. A tanulmány utal arra, hogy az export célországai az uni- és multilaterális szankciók korszakában is a MENA (Middle East and North Africa; Közel-Kelet és Észak-Afrika) országai voltak, míg az importtermékek az Európai Unióból származtak. Kiemelendő, hogy a MENA országok közül mindkét időszakban Irak volt Irán legnagyobb

⁶⁴Eia.gov, 2015.

⁶⁵Jung, 2016.

⁶⁶IMF, 2014.

⁶⁷Ghasseminejad & Jahan-Parvar, 2020.

exportkereskedelmi partnere. A vizsgálat szerint az uniós szankciók alakították leginkább az ágazatot: az uniós importtermékek csökkenése a szigorított szankciókra vezethető vissza, amelyek az önellátás kiépítésére ösztönzik az országot.⁶⁸

A szigorított szankciók hatásának erejét és Teherán elkeseredettségét mutatja, hogy 2012 januárjában az iráni kormány fenyegetően lépett fel a szokásos útvonalon közlekedő, Perzsa-öböl felé tartó amerikai repülőgépszállító anyahajókkal szemben.⁶⁹ Régóta nem volt példa effajta megfélemlítő lépésre, melyet az amerikai kormány a szankciók eredményességének bizonyítékaként mutatott fel. Az eseményre az újabb amerikai szankciók után, de még az uniós szankciók kivetése előtt pár héttel került sor. A szigorított korlátozások gazdasági következményei miatt történelmi mélypontra zuhant a ríjál, Irán fizetőeszközének árfolyama és a világpiacon 4 %-kal megemelkedtek az olajárak.

2.4. Irak helyzete

Az Iránnal közel kétezer kilométer hosszú közös határszakasszal rendelkező ország gazdasága a 2010-es években a nagymértékű kőolajbevételei ellenére továbbra is strukturális problémákkal küzdött.⁷⁰ A nem-kőolaj szektor (szolgáltatások, mezőgazdaság) csak a gazdaság 46%-át tette ki és nagyban függött a kormányzati kiadásoktól. A gazdasági növekedés üteme is a kőolaj-kitermeléshez köthető: a 2010. évi 5,9 százalékról két év alatt 8,4 százalékra nőtt, amikor az olajkitermelés napi átlaga 3 millió hordó, az azt megelőző 30 év legmagasabb szintje volt. Az IMF modellezése szerint az OPEC országok közül Iraktól volt várható a legnagyobb termelési növekedés 2012 és 2018 között. Ehhez az eredményhez azonban hozzájárulna az iráni kitermelés drasztikus visszaesése, mely a modell becslése szerint el fogja érni az 1 millió hordó per nap kisesést, feltehetőleg az olajexportot érintő szankciók miatt. A jelentés rámutat, hogy a 2003 utánra tervezett reformok csak mérsékelt sikereket értek el. Az iraki-iráni kapcsolatok tekintetében az iraki energiaszektor helyzetének javítása és az agrárreform kivitelezése lett volna a legfontosabb, mivel ezen szektorokban a legnagyobb az iráni exportnak való kitettség. Az IMF szükségesnek látta a villamosenergia-termelési beruházások létrejöttét és az áramtermelői szerkezet átalakítását. A mezőgazdasági termelés élénkülése az általános elosztórendszer reformjától függ, amely nagy élelmiszerimport révén hozzájárult a hazai termelés visszaeséséhez. Rámutat, hogy a nem-kőolajszektor nem versenyképes, erre utal az olajexporton kívüli szektor hiánya, valamint a fogyasztás és a beruházási javak rendkívüli függése az importtól. A jelentés említést tesz a bizonytalan politikai helyzetről is: 2011

⁶⁸ Dizaji et al., 2018.

⁶⁹ Hafezi, 2012.

⁷⁰ IMF, 2013.

decemberében az amerikai katonák kivonulásával a belbiztonsági helyzet egyre romlott és a parlament belpolitikai viták következtében 2013-ban szinte képtelen volt ülésezni. Effajta instabil helyzetben nehéz feladat strukturális reformokat végrehajtani.

A 2010-es évekre, a széleskörű nemzetközi szankciók bevezetésének idejére Irak és Irán kapcsolata egyre szorosabbra fonódott. Az előző fejezetben már említettem, hogy a két ország 2010-re több mint 100 kétoldalú gazdasági egyezményt kötött, 2011 és 2012 között az éves kereskedelmük mértéke elérte a 10,7 milliárd dollárt és az iraki piac lett az iráni nem-kőolaj termékek elsősorú felvásárlója.

Eközben az iraki-iráni kereskedelmi kapcsolat egyre összetettebbé vált. 2012 januárjában, nem sokkal az amerikai és uniós szigorított szankciók bejelentése után már több újság írt Irakról, mint Irán lehetséges menekülési útvonaláról.⁷¹ Amellett, hogy Iraknak hivatalosan is az egyik legfontosabb regionális kereskedelmi partnere az Iszlám Köztársaság lett, a hosszan elnyúló közös országhatár tökéletes csempésztútvonalat kínált a szankcionált termékek beszerzésére. Ilyen termékek voltak pl. repülőgép alkatrészek vagy más elektronikai cikkek, melyek először az Egyesült Arab Emírségeken és Ománon keresztül érkeztek Iránba, de amerikai nyomásra az említett országok felszámolták a csempésztútvonalait, így vált Irak az új stratégiai partnerré. Khorrami Assl konkrét példaként említi amikor 2010 júniusában, egy régebbi szigorításkor több millió dollár értékű nyersolajat és finomított termékeket csempészték át az iraki kurd régióból Iránba. Az Iszlám Köztársaság más úton is próbálta kikerülni a szankciókat, többek között iráni fedőcégek létrehozásával Irakban, melyek szükséges, de behozatali tilalom alá eső termékeket legálisan megvásároltak, majd becsempészték Iránba. Irak pénzügyi nyereségre tett szert, Irán pedig fenntartotta politikai és katonai befolyását az országban a csempészet fenntartása érdekében.

A szigorított szankciók bejelentését követő hónapban, február elején az iraki kormányzóvivő kilátásba helyezte, hogy Irak fontolóra veszi a mentességi kérelem benyújtását az Egyesült Államok felé azért, hogy az intenzív iraki-iráni kapcsolatok ne sértsék meg az USA-által kivetett szankciókat.⁷² Irak devizatartalékai kerülnének veszélybe, ha szembe menne amerikai szankciókkal, mivel a korlátozások megsértői nem használhatják az amerikai pénzügyi rendszer szolgáltatásait. Ennek ellenére Teherán üzemanyaggal és villamosenergiával látja el Irakot, valamint élelmiszert, építőanyagot, petrokémiai anyagokat és orvosi berendezéseket importál, melyek mind létfontosságúak a köztársaság számára. A cikkben

⁷¹ Assl, 2012.

⁷² Markey, 2012.

megszólaltatják az iraki amerikai nagykövetség szóvivőjét is, aki szerint még nem történt hivatalos kérelembenyújtás iraki részről.

2012 augusztusában az akkori iraki miniszterelnök, Núri al-Málíki médiaügyi tanácsadója cáfolt egy The New York Times-ban megjelent jelentést, mely anonim vezetői forrásokra hivatkozva azt állította, hogy Irak kereskedelmi és pénzügyi kapcsolatai Iránnal a nemzetközi joggal ellentétesek.⁷³ A vádak szerint Irak pénzügyi intézményeken keresztül, valamint olajcsempész műveletek segítségével támogatta Iránt, amelyek létfontosságú dolláráramlást biztosítottak számára. Az iraki kormány szerint a kereskedelmi kapcsolat nem sérti a szankciókat, de megemlíti, hogy Irak ugyanakkor nem rendelkezik a korlátozások alóli hivatalos mentességgel.

A mentességi kérelem az amerikai jogrendszer egyedi sajátossága: mivel a nagyobb jelentőséggel bíró rendelkezéseket, így a szankciókat törvénybe is iktatják és csak kizárólag a Kongresszus jóváhagyásával oldhatja fel őket, így a korlátozások alóli kivétel csak a szankciójogszabályokba ágyazott elnöki mentesség révén szerezhető meg.⁷⁴ Ezek a felmentések lehetővé teszik az elnök számára, hogy egy bizonyos ideig eltekintsen a szankciók alkalmazásától. A mentesség időtartama változó, de megújítható, így az elnök határozatlan ideig folytathatja e jog alkalmazását. A cikk szerint Washington mentességet adhat egyes konkrét intézményeknek olyan országokban, amelyek jelentősen csökkentik Iránnal való kapcsolatait, valamint olyan helyzetekben, amikor a felmentés az Egyesült Államok nemzetbiztonsági érdeke vagy az energiapiac stabilitásának megőrzése érdekében szükséges lépés.⁷⁵ Véleményem szerint az iraki mentességi kérelem jóváhagyásának tényleges indoka lehet az USA globális befolyásának fenntartása Irakban Iránnal szemben.

A fejezet végén elmondható, hogy a nemzetközi közösség az 1980-as évektől aggodalommal figyelte az iráni nukleáris ipar fejlesztését, majd a 2000-es évek elején megjelenő NAÜ jelentések után, melyek a program átláthatatlanságát és Irán együtt működésének hiányát taglalták, egységesen léptek fel a szankcionálás eszközeivel. A szankciók célja az volt, hogy meggátolják az iráni nukleáris programhoz szükséges eszközök és technológiák beszerzését, valamint megszorítsák az iráni gazdaságot; e lépésektől az iráni nukleáris program befejezését várták. Ugyan a korlátozások szószólója mindig is az Egyesült Államok volt, de ezek az Európai Unió által hozott, az ENSZ szankciókat kiegészítő rendelkezések együttesen voltak képesek komoly károkat okozni az országnak. Az Iszlám

⁷³ Reuters Staff, 2012.

⁷⁴ Samore, 2015. pp. 20-21.

⁷⁵ Reuters Staff, 2012.

Köztársaság gazdasági mutatói jelentősen rosszabbodtak. A kőolajexport és a kormány ebből származó bevételei a 2011 és 2014 közötti időszakban megfelezték, a kiemelt fontosságú autóipar termelési és értékesítési láncai megszakadtak, az országnak kétszámjegyű inflációval kellett szembenéznie. A közvetett hatások sem maradtak el: az infláció következtében a lakosság életkörülményei rosszabbodtak, az agrárexport és a mezőgazdasági termékek versenyképessége pedig csökkent. Irak és Irán gazdasági kapcsolatának súlyát jelezte, hogy Irak az újságírók és elemzők érdeklődésének középpontjába került, mint Irán feltételezett segítsége a szankciók megkerülésére. A források alátámaszthatják feltételezésem, mely szerint Irán Irakot használta fel a szankciók megkerülésére. A csempészútvonalakon történő kereskedelem, a nemzetközi jog megsértésének vádjai Irak felé, a határmenti szabadkereskedelmi övezetek felállítása, valamint az iraki kormány felvetései a szankciók alóli mentesség kérelmezéséről mind azt bizonyítják, hogy a két ország között szoros gazdasági kapcsolatot kihasználva Irán a szankciók negatív hatásait próbálta enyhíteni, ellensúlyozni.

3. A 2015-ben született nukleáris megállapodás és következményei

Ebben a fejezetben a 2015 és 2019 közötti időszak eseményeit veszem nagyító alá. A 2015-ben megkötött Közös Átfogó Cselekvési Terv (Joint Comprehensive Plan of Action, JCPOA) és előzménye, a 2013-as Közös Cselekvési Terv (Joint Plan of Action, JPOA) változásokat hoztak el. Az Iránnal szembeni szankciók részleges és ütemezett feloldása nemcsak Irán, hanem Irak gazdaságára is jelentős hatással volt. A kedvező gazdasági hatásoknak azonban 2018-ban vége szakadt: ekkor jelentette be az Egyesült Államok, hogy kilép az egyezményből, majd újabb szankciók kivetésével sújtotta Iránt. A 2018 utáni időszak számos kihívást tartogatott mind Irán, mind Irak felé: előbbinek meg kellett küzdenie az újabb szankciók okozta gazdasági károkkal, utóbbinak a létfontosságú iráni importot kellett biztosítani a nemzetközi jognak megfelelően.

3.1. A Közös Átfogó Cselekvési Terv

2015. július 14-én Irán és a P5+1 országok⁷⁶ tárgyaló felei az EU-val közösen bejelentették az átfogó nukleáris megállapodás – más néven a Közös Átfogó Cselekvési Terv – befejezését.⁷⁷ Mindezt 20 hónapnyi tárgyalássorozat előzte meg, amelyet olyan politikai változások is segítettek, mint Barack Obama elnök második ciklusa alatt kialakított új Irán-politika, valamint Haszan Róhání, a mérsékeltek közé tartozó iráni politikus 2013-as elnökválasztási győzelme.

Róhání kampányának kiemelt témája volt a nukleáris programhoz köthető szankciók diplomáciai úton történő megszüntetése és nem is késlekedett sokat ígéretének beváltásával: elnökségének első 100 napja alatt megszületett a Közös Cselekvési Terv (JPOA). A nemzetközi sajtónak 2013. november 24-én jelentették be az ideiglenes nukleáris megállapodást.⁷⁸ E terv keretében Irán beleegyezett abba, hogy korlátozza „nukleáris tevékenységének további előrehaladását”, ideértve a következő hat hónap átmeneti lépéseit és a hosszabb távú, átfogó megoldás elemeinek implementálását. Irán szerény mértékű szankcióengedményekért cserébe megsemmisítette 20 százalékos dúsítású uránkészletét, és beszüntette az ilyen mértékű urándúsítását, valamint befagyasztotta a 3,5 százalékos dúsítású uránkészletét. A következő kétéves időszakban a felek számos alkalommal találkoztak és végül elérkeztek a Közös Átfogó Cselekvési Terv végleges formájához.

⁷⁶ Az ENSZ BT állandó tagjai (Egyesült Államok, Egyesült Királyság, Franciaország, Oroszország, Kína) és Németország.

⁷⁷ Mousavian & Mousavian, 2018. pp. 169–192.

⁷⁸ Vakil & Quilliam, 2019; Selján, 2015. pp. 70–81.

A JCPOA értelmében Irán vállalta, hogy nem állít elő sem magasan dúsított uránt, sem plutóniumot, melyek atomfegyverhez szükségesek.⁷⁹ Lépéseket tett annak biztosítására is, hogy Fordow, Natanz és Arak létesítményei csak polgári célú feldolgozást végezzenek. A megállapodás korlátozza Irán által működtethető centrifugák számát és típusait, urándúsításának szintjét, valamint dúsított uránkészletének nagyságát. Irán végül beleegyezett abba, hogy olyan protokollt hajtson végre, amely lehetővé teszi a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség (NAÜ), az ENSZ nukleáris felügyeletének ellenőrei számára, hogy akadálytalanul hozzáférjenek nukleáris létesítményeikhez és a potenciálisan be nem jelentett helyekhez. A NAÜ negyedéves jelentéseket tett közzé kormányzótanácsának és az ENSZ Biztonsági Tanácsának Irán nukleáris kötelezettség vállalásainak végrehajtásáról.

Az egyezmény értelmében az Európai Unió, az Egyesült Nemzetek Szervezete és az Egyesült Államok mindannyian elkötelezték magukat az Iránnal szemben alkalmazott nukleáris szankciók feloldása mellett. Az Iránnal szembeni számos más, az 1979-es túszválságra visszavezethető szankció azonban változatlanul hatályban maradt, mint Irán ballisztikusrakéta-programja vagy a terrorista csoportok támogatása és az emberi jogok megsértésnek ügye.⁸⁰ Noha az Egyesült Államok elkötelezte magát az olajexportra vonatkozó szankcióinak feloldása mellett, megtartotta a pénzügyi tranzakciókra vonatkozó korlátozásokat, amelyek visszatartották az Iránnal folytatott nemzetközi kereskedelmet. A felek megállapodtak abban, hogy öt év után megszüntetik a hagyományos fegyverek és ballisztikus rakéták iráni transzferének hatályos ENSZ-tilalmát, ha a NAÜ igazolja, hogy Irán csak polgári célú nukleáris tevékenységet folytat.⁸¹

A megállapodás végrehajtása érdekében, ha bármelyik aláíró azt gyanítja, hogy Irán megsérti az egyezményt, az ENSZ Biztonsági Tanácsa szavazhat a szankciók enyhítése folytatásának felülvizsgálatáról. Ez a „visszapattanási” mechanizmus (*snapback mechanism*) tíz évig marad érvényben, ezt követően az ENSZ szankcióit véglegesen megszüntetik.

2016. január 16-án az Irán elleni nemzetközi szankciókat feloldották, miután a Nemzetközi Atomenergiái Ügynökség megerősítette, hogy Irán betartotta az atomfegyverek kifejlesztésének megakadályozását célzó vállalásait.⁸²

⁷⁹ Robinson, 2021; N. Rózsa, 2015. pp. 6–7.

⁸⁰ Szalai & Varga, 2018. pp. 7–9.

⁸¹ Gálik et al., 2015. pp. 84–88.

⁸² BBC News, 2016.

3.2. Gazdasági hatás

A megállapodás jelentős változásokat hozott, melyre szüksége is volt a két éven keresztül negatív GDP-növekedést produkáló országnak.⁸³ A Világbank közgazdászainak modellezése szerint a gazdasági szankciók feloldása három alkotóelemből áll. Az első az EU olajembargójának feloldása. Miután az iráni olaj behozatalára vonatkozó 2012-es olajexport korlátozások voltak a legszélesebb körűek, várhatóan ennek a megszüntetésének lesz a legnagyobb makrogazdasági hatása Iránra – mivel az exportbevétel mintegy 64 százalékát az olaj teszi ki. A második elem a szankciórendszer részeként bevezetett iráni rakományvizsgálat megszüntetése vagy jelentős csökkentése. Az Iránnal folytatott kereskedelem szállítási költségei várhatóan csökkenni fognak, ez pedig hatással lesz Irán árukereskedelmére. A harmadik komponens a nem vámjellegű akadályok könnyítéséhez kapcsolódik, amelyek hatással vannak pénzügyi és szállítási szolgáltatások behozatalára. A korlátozásokat feloldó intézkedések lehetővé tennék Irán számára, hogy diverzifikálja termelési- és exportportfólióját, és tovább javítsa export-versenyképességét.

A szankciók feloldása a munkadokumentum előrejelzései szerint negatívan fogja érinti a nettó olajexportőröket, főként az OPEC tagjait, így Irakot is, mivel az iráni kőolaj megjelenése a piacon csökkentheti bevételeiket. A szerzők egyetértenek abban, hogy kevés az információ arról, hogy a szankciók ténylegesen milyen mértékben korlátozták Irán kereskedelmét és termelését. Az Iszlám Köztársaság megtalálhatta a korlátozások által okozott károk különféle eszközökkel (pl. cserekereskedelem) történő hatékony minimalizálásának módjait. Véleményem szerint ez a fajta kárenyhítési tendencia lelhető fel az iraki-iráni gazdasági kapcsolatok hátterében.

A Világbank 2016 márciusi jelentése szerint Irán gazdasága a becslések szerint 2015-ben 0,5 százalékkal bővülhet.⁸⁴ A JCPOA megvalósítása várhatóan hozzájárulhat ahhoz, hogy Irán reális GDP-növekedési üteme 2016-ban 4,2 és 2017-ben 4,6 százalékra emelkedjen. A növekedés legfontosabb katalizátorai közé tartozik a megnövekedett olajexport, valamint az iráni központi bank és az iráni pénzügyi intézetek SWIFT-rendszerhez (Nemzetközi Bankközi Pénzügyi Telekommunikációs Társaság) való visszatérése.

Elméletileg Irán azonnal jelentős előnyökhöz jutott volna a szankciók feloldásából. De facto ezen előnyök némelyikének teljes realizálása viszont időbe telik; többek között ilyen problematikus rész a bankrendszer szokásos kereskedelmi banki tevékenységének helyreállítása

⁸³ Ianchovichina, Devarajan, Lakatos. 2016.

⁸⁴ World Bank, 2016.

külföldi partnerekkel (az Egyesült Államok kivételével), valamint a tényleges hozzáférés a korábban befagyasztott tőkéhez és ezek potenciális iráni felhasználása.

A jelentés szerint az Irán elleni szankciók szigorítása az elmúlt években növelhette az informális tevékenységeket és ennek eredményeként növekedhetett a nyilvántartás nélküli gazdasági tevékenység. Az ország kockázati besorolása továbbra is magas többek közt a szankciók visszaállításának lehetősége vagy a nem nukleáris vonatkozású szankciók kiterjesztése miatt. Problémát jelent az is, hogy Irán nem veheti igénybe az Egyesült Államok pénzügyi és banki infrastruktúráját, valamint fennmaradtak szankciók több mint 200 iráni személy és szerv ellen. A jelentés kiemeli, hogy a regionális biztonság és stabilitás további romlása Irakban (és Szíriában) negatívan érintené az iráni gazdaságot, vélhetően ezért is vállalt Irán szerepet Irakban az Iszlám elleni harcban.

Mind a Világbank munkadokumentuma, mind a hivatalos 2016. évi országjelentése rávilágít, hogy Irán ezzel lehetőséget kapott gazdasági potenciáljának realizálására és az izolációból való kitörésre. A növekedés motorja mindenképpen az olajexport. Rámutatnak azonban arra, hogy egyrészt reformok nélkül nem lehet elérni a kitűzött célokat, másrészt a szankciók feloldásának hatása csak évek múlva lesz érezhető. Ebben az átmeneti helyzetben véleményem szerint Irán továbbra is támaszkodni akar legfontosabb regionális partnerére, Irakra, mely egyébként is nehéz helyzetbe kerül, mivel az iráni olajtöbblet megjelenése a piacon a nettó olajexportőrök számára bevételkiesést jelent, vagyis továbbra is rászorul az iráni import által nyújtott segítségre. A dokumentumok közösen rámutatnak, hogy Irán valószínűsíthetően megkerülte a szankciókat bizonyos tevékenységekkel, mint csempészet vagy cserekereskedelem. Irakot, mint az előző fejezetben is említettem, többször érték vádak, melyek szerint illegális tevékenységgel segítette Iránt.

Az IMF legutolsó, a 2017/2018-as év fejleményeit vizsgáló iráni országspecifikus elemzése szerint a fellendülés jelei már a nem-kőolaj ágazatokban is megfigyelhetők.⁸⁵ A növekedés várhatóan eléri a 4,3 százalékot, mivel az olajtermelés stabilizálódott. Az átlagos infláció a korábbi kétszámjegyűről 9,9 százalékra csökkent 2017/18 első 11 hónapjában. Az import növekedése erőteljessé vált, de a nem-kőolaj export továbbra is akadozott, diverzifikációja ellenére. A reál-GDP növekedése az előrejelzések szerint 2018/19-ben 4,0 százalékos lesz, és középtávon ebben a tartományban marad. A szankciók öröksége és a bizonytalan bel- és külpolitikai körülmények korlátozták ugyan Irán növekedési potenciálját, mindemellett az IMF hangsúlyozta, hogy Irán stabil makroökonómiai mutatókkal rendelkezik

⁸⁵ IMF, 2018.

a bizonytalan körülmények között is, amely komoly előre lépésnek számít. Ezt a stabilizálódási folyamatot borította fel az Egyesült Államok döntése.

3.3. Az amerikai kilépés következményei

Az egyezmény mára csaknem összeomlott, mióta Donald Trump elnök 2018. május 8-án kiléptette országát a megállapodásból és visszaállította a pénzügyi és olaj-szankciókat.⁸⁶ Az elnök indokai szerint a megállapodás nem foglalkozott Irán ballisztikus rakéta programjával és a régióban folytatott proxy-háborúival, és azt állította, hogy a megállapodás megszüntetési rendelkezései lehetővé teszik Irán számára, hogy a jövőben nukleáris fegyvereket gyártson. Irán válaszul megvádolta az Egyesült Államokat, hogy lemondott kötelezettségvállalásairól, és Európát hibáztatta, amiért alávetette magát az Egyesült Államok egyoldalú politikájának. A megállapodás fenntartása érdekében Franciaország, Németország és az Egyesült Királyság az INSTEX (Instrument in Support of Trade Exchanges) néven ismert cserekereskedelmi rendszert indított be Iránnal az amerikai bankrendszeren kívüli tranzakciók megkönnyítése érdekében.

Az Egyesült Államok lépését követően több ország folytatta az iráni olaj behozatalát a Trump-kormány által biztosított mentességek mentén, Irán pedig továbbra is betartotta kötelezettségvállalásait. Azonban egy évvel később az Egyesült Államok megszüntette a mentességeket azzal a céllal, hogy teljesen leállítsa Irán olajexportját. A kialakult helyzetre reagálva Irán 2019-ben elkezdte növelni az alacsony dúsítású uránkészletét, és megkezdte az urán magasabb koncentrációra való dúsítását.⁸⁷

Az új amerikai szankciók kivetése két szakaszban történt: a nem olajszankciók első csoportja 2018. augusztus 7-én, egy második jelentősebb csoport pedig 2018. november 5-én, amely több mint 700 személyt és szervezetet, köztük körülbelül 300 új célpontot érintett.⁸⁸

A Világbank 2018. novemberi iráni gazdaságról szóló elemzése még csak feltevéseket tartalmazott az újonnan kivetett amerikai szankciók várható hatásáról.⁸⁹ Előrejelzése szerint az olajexport és az infláció várhatóan visszatér 2012 és 2014 közötti szintre. Az előrejelzések szerint a teljes GDP 1,6% -kal fog csökkenni a 2018/19-es és 3,7% -kal a következő évben, ami azt jelenti, hogy Irán azon kevés ország egyike lesz a 2018–2020-as időszakban, mely a gazdasági recesszió és emelkedő árak időszakát éli meg, stagflációs szakaszba ér.

⁸⁶ Robinson, 2021.

⁸⁷ Davenport, 2020. pp. 22–23; N. Rózsa, Sayfo, Szalai, Vékony. 2020. p. 4.

⁸⁸ Crisis Group, 2020; Csicsmann, 2019.

⁸⁹ Hayati, Andersen, Atamanov, Wai-Poi, Mostafavi Dehzoeei, Salehi Isfahani. 2018.

A kockázatelemzés szerint ezen felül, ha a nem-kőolajkereskedelmet és Irán fő kereskedelmi partnereivel (Kína, Egyesült Arab Emírségek, Törökország és Irak) folytatott ügyleteket tovább korlátozzák, akkor a gazdasági növekedés a következő években még gyengébb lehet. Ebből az előrejelzésből is kitűnik Irak kitüntetett szerepe az iráni bevételek tekintetében.

Érdemes összevetni a 2018-as elemzést a Világbank legfrissebb iráni gazdasági jelentésével, mely 2020 tavaszán jelent meg.⁹⁰ Közzétett adatai szerint az amerikai szankciók 2018-as újbóli bevezetése óta az olajkitermelés 3 évtizedes mélypontra, 2 millió hordó/napra süllyedt, amely szintet utoljára az 1980-as években tapasztaltak, emellett az olaj- és gáztermelés 37 százalékkal esett vissza. A nem olajipari tevékenység 2019 áprilisa és decembere között stagnált. Irán GDP-je tovább csökkent 2019/20-ban, a korábbi 2018/19-es 4,7 százalékos csökkenés után 7,6 százalékkal esett vissza.

A Világbank szerint az elmúlt években Irán növekvő jelenlétet mutat egyes szomszédai piacain. Így Irak volt Irán második legnagyobb exportcélja a 2019/20 év első 9 hónapjában (a hivatalos adatok szerint Irak 9 milliárd USD értékű árut importált Iránból, de ezek alábecsülhetik az Irakkal folytatott kereskedelem nagyságát, mivel a két ország közötti informális kereskedelem valószínűleg jelentős mértékű). A Világbank megállapításainak segítségével arra következtettek, hogy az amerikai szankciók elérték hatásukat és az iráni gazdaság nehéz helyzetbe került a korlátozások következtében, így egyrészt szomszédos piacaira kellett támaszkodnia, másrészt nem-kőolajexportjának növelését tűzte ki célul. A hivatalos jelentésben említett iraki-iráni informális kereskedelem csak alátámasztja feltételezésem.

3.4. Irak gazdasági kilátásai

Az Egyesült Államok 2018 augusztusi szankcióinak kivetése után pár héttel az iraki kormány és az iraki jegybank egyes tisztségviselői azt nyilatkozták, hogy Irak hivatalos úton kérelmezni fogja a szankciók alóli mentességét az amerikai kormánytól.⁹¹ Az Egyesült Államok Külügyminisztériuma kinyilvánította, hogy szándékában áll egyeztetni Irán-politikáját partnereivel szerte a világon. Az iraki tisztségviselők attól tartottak, ha Bagdad tartja magát a szankciókhoz, akkor hiánycikké válnak alapvető termékek, ami politikai zavargásokhoz vezethetne. Irak az áruk széles skáláját importálja Iránból, beleértve az élelmiszereket, mezőgazdasági termékeket, háztartási készülékeket, légkondicionálókat és autóalkatrészeket.

⁹⁰ World Bank, 2020b.

⁹¹ Aboulenein & Rasheed, 2018.

A behozott árumennyiség mintegy 6 milliárd dollár volt a 2018. márciusát megelőző egy évben, ami Irak 2017-es teljes importjának mintegy 15 százaléka. Energiaellátási szerződések is érvényben vannak a két ország között. Haider al-Abadi, az akkori iraki miniszterelnök szerint hazája továbbra is tiszteletben fogja tartani az amerikai dollárban történő fizetési tilalmat, amelyek a vállalkozások számára a legkedvezőtlenebb hatásokkal bírnak.

A szankciók betartásának kivitelezése nehézkes lesz. A helyi kereskedők továbbra is örömmel fognak üzletelni iráni kollégáikkal, mert az iráni rijál gyengülése az amerikai dollárral szemben olcsóbbá tette az árukat, és erősek a két ország közötti politikai és gazdasági kapcsolatok. "Lehetetlen lesz, hogy a kormány megakadályozza az iráni árucikkek átáramlását a több mint 1300 kilométernyi közös határon" – nyilatkozta a Reutersnek Bászim Antwan, egy iraki vezető gazdasági tanácsadó, az Iraki Üzletemberek Szakszervezetének tagja. "Irán minden rendelkezésre álló lehetőséget felhasznál az export áramlásának fenntartására, ideértve a szövetséges milícia csoportok segítségét is az úgynevezett „szervezett csempészet” által.”⁹²

Tamer Badawi politikai elemző szerint az amerikai szankciók következtében közvetett módon az iraki gazdaság is nehéz helyzetbe került.⁹³ Teherán nemcsak nem-kőolaj exportját igyekezett növelni a szomszédos államban, ahol eddig is szabad hozzáférése volt a piachoz, hanem értesülések szerint politikai befolyását is felhasználta a szankciók megkerülésére. Az iraki piac közel 10 éve próbál megbirkózni az Iránból érkező olcsó importtermékekkel. Továbbra is a határmenti régiók a két állam közti kereskedelem legfontosabb terei: az Irakba szállított iráni termékek egyharmada az Iraki Kurdisztán területére érkeznek. Badawi (2018) szerint szintén Iránt segíti az iraki vízválság, melyet részben a törökországi gátépítések, részben a klímaváltozás okoz: a vízhiány és a helyi termelők versenyképességének elvesztése miatt az ország egyre inkább igényli az agrár- és élelmiszertermékek behozatalát, melynek éves iráni exportmennyisége elérte a 2 milliárd dollárt. Teherán ráadásul a növekvő török és szaúd-arábiai befolyást is ellensúlyozni kívánja: megerősíti a határmenti áruforgalmat, illetve a hozzá hűséges iraki síita félkatonai szervezetein keresztül érvényesíti érdekeit. Az iráni motivációkat összegezve elmondható, hogy míg egyrészt felhasználja Irakkal való szoros kapcsolatát a szankciók megkerülésére, ugyanakkor ez gyengíti is az iraki gazdasági szereplőket és hátráltatja az ország fejlődését.

A konfliktus feloldása érdekében az Egyesült Államok 2018 novemberében ígéretet tett szankciók alóli mentesség biztosítására, mielőtt újabb iráni szankciókat vetett volna ki.⁹⁴ Végül

⁹² *Ibid.*

⁹³ Badawi, 2018.

⁹⁴ Rasheed, Mohammed & Davison, 2018.

2018 novembere és 2020 szeptembere között az Egyesült Államok elnöke nyolc alkalommal biztosított Irak számára mentességet.⁹⁵ 2018. november 4-én került kivetésre a szankciók második köre és Irak november 10-én részesül első mentességében, mely 45 napra szólt.⁹⁶ Ennek értelmében Irak létfontosságú földgáz és villamosáram behozatalt hajthatott végre, cserébe viszont nem fizethetett amerikai dollárral és törekednie kellett az energiabiztonság fejlesztésére. Négy nap múlva iraki kormányhivatalnokok nyilatkozata szerint Irak és Irán megegyeztek a kifizetések módjában: Bagdad élelmiszer és humanitárius eszközöket biztosított Teherán számára.⁹⁷

Pár héttel később már a két ország elnöke az éves bilaterális kereskedelem összegének 20 milliárd dollárra növelését tűzte ki célul az újonnan meghosszabbított szankciók ellenére.⁹⁸ Haszan Róhání iráni elnök a közös sajtótájékoztatón hangsúlyozta, hogy a két ország közti gazdasági kapcsolatoknak külső beavatkozó tényezők nélkül kell folytatódniuk; tárgyalások folytak a kőolaj, a földgáz, a villamosenergia és a vasúti hálózatok bővítése terén való együttműködésről. A Deutsche Welle fent említett cikke szintén rámutat a kiadott elnöki mentesség indokára: az ország elektromos ellátása nagymértékben függ az iráni földgázimporttól. A 2018 nyarán indult iraki tüntetések egyik mozgatórugója a rendszeres, akár 20 órán át is tartó áramkimaradások voltak, melyet az iráni földgázbehozatal hiánya idézett elő. A megszólaltatott szakértő, Nussaibah Younes szerint a mentességi engedély azonban együtt járt az iraki kormány részéről az iráni földgázhasználat csökkentéséről és későbbi teljes megszüntetéséről tett ígérettel, de az alternatív megoldások keresésére több időre van szüksége a kormánynak.

2019 márciusában Haszan Róhání iráni elnök háromnapos hivatalos látogatást tett Irakban, melynek során több memorandumot is elfogadtak Abdul Mahdi akkori iraki miniszterelnökkel.⁹⁹ Már az elnök elutazása előtt is ismert volt, hogy a látogatás célja a gazdasági kapcsolatok elmélyítése az amerikai szankciók hatásának mérséklésére. Az előzetes gazdasági egyezmények a szokásos területekre vonatkoztak: kétoldalú kereskedelem, kőolaj kitermelés, vasútvonal kiépítése, valamint egyezség az üzletemberek és befektetők egyszerűbb vízumigényléséről is, az országok közötti üzleti élet fellendítését remélve.

⁹⁵ Időszakok: 2018. november 10. (45 nap), 2018. december 21. (90 nap), 2019. március 20. (90 nap), 2019. június 15. (120 nap), 2019. október 17. (120 nap), 2020. február 10. (120 nap), 2020. április 26. (30 nap), 2020. május 7. (120 nap).

⁹⁶ Jalabi & Donovan, 2018.

⁹⁷ Rasheed & Davison, 2018.

⁹⁸ Deutsche Welle, 2018.

⁹⁹ Rasheed, 2019.

Egy 2019. júliusi IMF jelentés szerint Irak továbbra is sokrétű szociális-gazdasági problémákkal küzd.¹⁰⁰ Az évtizedes politikai instabilitás és a fegyveres konfliktusok, valamint a gyenge kormányzás és a korrupció a problémák széles körben ismert okai. A fejlődés egyik akadálya az energia-importnak való kitettség. A villamosenergia-ellátás körülbelül egyharmada származik közvetlenül Iránból vagy iráni gázra támaszkodó iraki erőművekből. A regionális tényezők és a terrorizmus újraéledésének kockázata makroökonómiai stabilitást veszélyeztető hatásokkal járó politikai és biztonsági következményeket is jelenthet. A kockázatelemzési mátrix szerint a geopolitikai feszültségek jelentős akadályozó tényezők lehetnek. Az Iránnal szembeni amerikai szankciók újbóli bevezetése hátrányosan érintheti Irakot az energiaszektor (villamos energia és gáz), a kereskedelem és az idegenforgalom terén megvalósuló jelentős gazdasági kapcsolatokra nézve.

2019 szeptemberében Luai al-Khatíb, az akkori iraki villamosenergia-ügyi miniszter kijelentette, hogy Irak csak nehezen tudna önerőből elegendő mennyiségű villamosenergiát előállítani, hacsaknem tudja további három-négy évig is felhasználni az Iránból érkező gázt.¹⁰¹ Szerinte az energiaszektornak legalább 30 milliárd dollár értékű beruházásokra van szüksége a hálózat korszerűsítéséhez, amely 50 éves és kapacitásának 25% -át elveszítette az Iszlám Állam támadásai miatt. Számir Gadbán korábbi olajminiszter szerint négy projekt van folyamatban, amelyek elősegítik az 1,2 milliárd köbméter földgáz folyékony gázzá történő átalakítását és a fáklyagáz keletkezésének jelentős csökkentését. Ezeknek az erőfeszítéseknek volt köszönhető, hogy az USA további mentességeket is biztosított Irak számára.

Az Irakba irányuló gázexport továbbra is fontos jövedelemforrás Irán számára. Iráni szempontból a villamosenergia környező országokba történő exportja része Teherán pénzügyi erőforrásainak bővítésére irányuló erőfeszítésének; amerikai szemszögből azonban megpróbálják megkerülni a Washington által bevezetett szankciókat a „maximális nyomás” (*maximum pressure*) stratégiája alapján, amelynek célja az összes iráni pénzforrás kiapasztása.¹⁰²

Összességében Irán nagy lehetőséget kapott a 2015-ös nukleáris megállapodás megkötésével. A szankciók fokozatos feloldása és így a kereskedelem fellendülése a gazdasági mutatók javulását és a kormány bevételeinek növekedését eredményezte, ám nem-kőolajból származó bevételei továbbra is alacsonyak maradtak. A hivatalos dokumentumok mindegyike említi az informális kereskedelem jelentőségét, mellyel Irán minden bizonnyal enyhítette a

¹⁰⁰ IMF, 2019.

¹⁰¹ Zhdannikov, 2019.

¹⁰² Hashem, 2020.

szankciók hatásait. Bagdad és Teherán kapcsolata csak erősödött eközben: Irak, mint regionális partner ebben az időszakban a második helyre került az iráni nem-kőolaj import tekintetében. Látható, hogy Irán még egy fellendülő időszakban is támaszként használja szomszédját, hiszen nem-kőolaj bevételei az iraki fellevevőpiactól függenek. Az Amerikai Egyesült Államok 2018. évi kilépése a JCPOA-ból mind Iránt, mind Irakot hátrányosan érintette. Teheránt újabb szankciók sújtották, melyek, ha kiterjednek a partnereivel folytatott kereskedelemre, így az iraki-iráni gazdasági kapcsolatra, tovább gyengítik az olajbevételeitől újra eleső államot. Irak a korlátozások bevezetése után szinte azonnal kérelmezte a szankciók alóli mentességet, mivel az iraki vezetőség felismerte az iráni importtól való nagymértékű függőségüket. Már a korlátozások betartása is komoly problémák elé állította a bagdadi kormányt, többek között az informális kereskedelem felügyeletének hiánya miatt, ezen felül az ország energiabiztonsága és politikai stabilitása teljes mértékben az iráni földgázbehozataltól függ. Az Egyesült Államok végül nyolc alkalommal biztosított mentességet Irak számára, de az iráni befolyás megtörhetetlennek látszik.

4. A politikai befolyás kérdése

A diplomáciai és gazdasági kapcsolatok helyreállítása mellett az elmúlt évtizedben folyamatosan nőtt az iráni politikai befolyás mértéke Irakban. Ennek okai között megtalálhatjuk a Szaddám Husszein bukása után bekövetkező kormányzati váltást: Szaddám kormányzása alatt a népesség kisebb részét kitevő szunniták vezették az országot, de 2003 után a többségben lévő síiták kerültek az ország élére. Az azóta létrejövő kormányok több tisztségviselője is hosszabb ideig tanult vagy élt Iránban, ezenfelül a síita közösségek az iráni határhoz közeli déli területeken élnek, melyek egyben Irak kőolajkészletének lelőhelyei is. A politikai befolyás kérdése pedig elválaszthatatlan a gazdasági kapcsolatoktól: az országok külpolitikája nagy fokban meghatározza együttműködési hajlandóságukat. A fejezet aktualitását a 2018-tól zajló iraki tüntetéssorozat adja, melynek egyik oka az iraki polgárok tiltakozása az iráni befolyás ellen.

4.1. Az iráni külpolitika alakulása és az új iraki politikai elit

Szaddám Husszein 1971-től 2003-ig tartó elnöksége alatt Irán kivételesen egyetértett az Egyesült Államokkal abban, hogy a vezető személye veszélyt jelent a régió stabilitására.¹⁰³ Az elnök soha nem válogatott az eszközökben amikor érdekeit érvényesíteni akarta a térségben, példa erre az iraki-iráni háborúban az iráni katonák ellen alkalmazott vegyi fegyverek esete. Az elnök távozását tekintve Irán nem lehetett biztos az új kormány stratégiáját illetően, mivel a Baasz Párt és az akkori politikai elit tagjai ugyanúgy ellenszenvvel viseltettek a környező országok iránt, mint Szaddám. D. Byman 2001-es tanulmánya szerint Iránnak is érdekében állt egy békésebb, sőt esetleg barátságosabb új rezsim felállítása, bár a későbbi kormányok alatt kialakult iráni politikai befolyással még nem számoltak a szakértők. P. Clawson 2002-es elemzésében figyelmeztet a vezető hatalmának megdöntését követő kormánypuccsok esetleges sorozatára, mely Irakot a csőd szélére sodorná és kiemeli, hogy az Egyesült Államoknak mindenképpen részt kell venni valamilyen formában a Szaddám utáni kormány felállításában.¹⁰⁴ A tanulmány rámutat Irán lehetséges félelmeire az új iraki kormánnyal kapcsolatban, többek között a legfontosabb (és a későbbi politikai események alapján nem alaptalan), hogy az Egyesült Államok Irakot próbálja majd felhasználni az Iránnal szemben folytatott keményvonalas politikájához.¹⁰⁵ A szerző hangsúlyozza az amerikai jelenlét szükségességét a térségben, utalva arra, hogy a szomszédos országok (lásd Irán) meg fogják

¹⁰³ Byman, 2001. pp. 149–162.

¹⁰⁴ Clawson, 2002. pp. 3–4.

¹⁰⁵ *Ibid.* pp. 21–42.

próbálni direkt vagy indirekt módon az általuk támogatott szerveken keresztül (mint az Irán által támogatott iszlamista csoportok, a kurdok vagy az iraki síita többség) befolyásolni a kormányalakítást. Szaddám síita többséget elnyomó politikája oda vezetett, hogy olyan ellenálló csoportok jöttek létre, melyeket vagy Teherán támogatott vagy mint az Iraki Iszlám Forradalom (Islamic Revolution in Iraq [SAIRI], a mai Iraki Iszlám Legfelsőbb Tanács [Islamic Supreme Council of Iraq] párt elődje) Iránban jöttek létre.¹⁰⁶ Bár Clawson erőteljesen a térségbeli amerikai jelenlét szükségességét tolja előtérbe, mégis fontos a későbbi iraki-iráni kapcsolatok szempontjából, hogy Irán már ekkor jelentős befolyásra tett szert Irakban, melyet felhasználhat érdekeinek megfelelően. Mindkét forrás figyelmeztet a Szaddám távozása után esetleg kialakuló politikai vákuumhelyzetre. Irán szempontjából az (esetleges) amerikai jelenlét és befolyás ellensúlyozása, valamint a következő iraki kormány kedvezőbb külpolitikai hozzáállásának elérése a cél.¹⁰⁷

A 2003-as események után többféle álláspontot képviselő elemzés jelent meg Irán külpolitikájával kapcsolatban, főként az új iraki állam megalakulásával összefüggésben. A külpolitikára rányomta bélyegét a nemzetközi közösség hozzáállása e két országhoz: 1992-2001 között mindkét állam pozíciójának meggyengítése volt a cél a nemzetközi szankciók által. A 2001. szeptember 11-ei terrortámadások után ezen országok az amerikai terrorellenes küzdelem célpontjaivá váltak, 2003-ban pedig az egyensúlyozás időszaka következett el.¹⁰⁸ Barzegar (2005) következtetése szerint mindkét országnak érdekében állt az összefogás és a kedvező külkapcsolatok kialakítása, hiszen evvel megtörhetik a nemzetközi rendszer és az Egyesült Államok által létrehozott ciklust, amely őket egymást ellensúlyozó államok szerepébe kényszerítette. Véleményem szerint ez az összefogás és az egyensúlyra törekvés jelenik meg a gazdasági kapcsolatok fokozatos elmélyítésében is. Teherán Irakkal szembeni külpolitikája két részre osztható a 2003-2005 közötti megszállás időszakában: az első korszak célja egy amerikai bábkormány felállításának megakadályozásáról és az iraki síita közösség támogatásáról szólt egészen a 2005. január 30-án megtartott választásokig.¹⁰⁹ A szavazás után – ahogy említettem, a népesség százalékos megoszlásának megfelelően – a síiták kerültek többségbe a kormányban, amely Irán számára szabad utat nyitott a diplomáciai és gazdasági kapcsolatok elmélyítéséhez. Taremi (2005) említést tesz arról, hogy Iránnak a kezdetektől célja volt egy síita kormány létrehozásának támogatása, hiszen többek között így a Irán számára kedvező gazdaságpolitika

¹⁰⁶ *Ibid.* p. 73.

¹⁰⁷ Csicsmann, 2020. p. 41.

¹⁰⁸ Barzegar, 2005. p. 49.

¹⁰⁹ Taremi, 2005. p. 28.

formálásába is beleszólása lehetett. Említést tesz arról a 2004 augusztusában rendezett konferenciáról is, mely az iraki-iráni gazdasági együttműködés lehetőségeit tárgyalta.

A két ország közötti jó kapcsolat szükségességét veti fel több biztonság- és védelempolitikával foglalkozó tanulmány is. A biztonságpolitika az országok közötti viszony alakításának egyik fontos tényezője pl. a határviták, az ellátásbiztonság, a nyersanyaglelőhelyek és különböző szállító vezetékek áthaladásának biztosítása, illetve a kereskedelmi útvonalak szempontjából. Iránnak úgy kell viszonyulnia az új iraki berendezkedéshez, mint potenciálisan jelentős regionális hatalomhoz, miután megfelelő együttműködés hiányában nem lesz képes kialakítani egy hatékony biztonsági stratégiát Irak geostratégiai jelentősége miatt.¹¹⁰ Ha Teherán egy stabil Irakot szeretne látni az új kormány felállását követően, akkor aktívan törekednie kell a megfelelő kapcsolatok kialakítására. Egy szilárd alapokon álló ország esetében Iránnak nem kell tartania a szomszédságában állomásozó külföldi erők ellene irányuló esetleges akciójától. Iraknak is érdekében áll egy jó szomszédi viszony kiépítése, melybe a kereskedelmi kapcsolatok fokozatos bővítése is beletartozik. Irak stabilitása szempontjából a kurdokkal való kiegyensúlyozott kapcsolat szintén elengedhetetlen az ország szétdarabolásának elkerülése érdekében, így Irán is igyekezett együttműködni velük, főleg Dzsálál Tálibáni PKU pártjával, aki 2005-től 2014-ig Irak elnökeként szolgált.¹¹¹ Ez a kapcsolat is segíthette annak a sokrétű kooperációnak a létrejöttét, mely a 2000-es éveket jellemezte. Az elemzés szintén megemlíti, hogy az Egyesült Államok képtelen volt az alapvető ellátás vagy új gazdasági lehetőségek biztosítására a megszállás időszakában, melyet véleményem szerint Irán ügyesen ki tudott használni. A létrejövő kooperáció a nemzetközi gazdasági szereplők számára is létfontosságú volt, hiszen a világ két nagy energiahatalmának kapcsolata erőteljesen befolyásolhatja pl. az olajpiaci árakat. Barzegar egy másik tanulmánya az új iraki kormány létrejöttével kialakult biztonságpolitikai helyzetet vizsgálja.¹¹² A hatalmi egyensúly korszaka után egy „érdekegyensúly” által vezérelt korszak fejezetét szeretné megnyitni Irán az új külpolitikai irányvonallal. Ebben az elemzésben is kihangsúlyozzák, hogy Irán hosszú távú célja baráti kapcsolatok kialakítása Irakkal, amely véget vethetne eddig elzárt pozíciójának a Közel-Keleten. Az új aktív pozíció hangsúlyozása véleményem szerint egyet jelent a gazdasági kapcsolatok fellendülésével is, hiszen Irán gazdasága ekkor már hosszú évek óta az ENSZ szankciók hatását próbálta ellensúlyozni, valamint az új, amerikai befolyástól szinte teljesen

¹¹⁰ Wang, 2007. pp. 66–77.

¹¹¹ Takeyh, 2008. pp. 13–30.

¹¹² Barzegar, 2008. pp. 47–58.

mentes, demokratikusan választott iraki kormánnyal kialakított jó kapcsolat egy új piac lehetőségét is felveti a Szaddám idejére jellemző hideg viszonyt felváltva.

Az iráni-iraki viszonyban fontos mozzanat volt a 2005-ös iráni választás, amikor Mahmúd Ahmadinezsád nyerte el az elnöki tisztséget, aki a regionális kapcsolatok javítását tűzte ki az iráni külpolitika elsődleges céljaként.¹¹³ Ahmadinezsád ugyan többször nyilvánosan bírálta az Egyesült Államokat a térségben képviselt külpolitikájáért, ugyanakkor tárgyalt velük az Irakot érintő problémákról a trilaterális megbeszélések során, és ez a nyitottság korábban nem volt jellemző Teheránra. Ebből látható, hogy az elnök képes volt túllépni a megrögzült amerikai-iráni ellentéteken és fókuszba helyezni az Irakkal kapcsolatos konfliktusok megoldását a kapcsolatok javításának érdekében. Az iráni külpolitika pragmatizmusát hangsúlyozza egy másik elemzés is, e szerint Teherán külpolitikáját a saját biztonságának biztosítása vezérli, ezért volt hajlandó Ahmadinezsád az Irakban állomásozó Államokkal tárgyalni, másrészt a regionális biztonság érdekében szüksége van az országnak az iraki politikai élet befolyásolására, például bizonyos mozgalmak és csoportok támogatásán keresztül.¹¹⁴ Az iraki politikába való iráni befolyást kétfelé kell választani: Irán pártfogolja a síita vagy Irán-barát politikai köröket, de az ország széttagozódását elkerülendő nem támogatja az Irak föderális tagozódására irányuló (akár síita) törekvéseket. Barzegar (2010) szerint Irán iraki szerepvállalása a jövőben felmerülő, az ország biztonságára veszélyt jelentő események megakadályozására szolgál és kiemeli, hogy ennek érdekében a jól működő bilaterális kapcsolatok (pl. kereskedelmi egyezmények kötése) a régió biztonságának zálogai lehetnek. Iránt hátráltatja, hogy országa a térség szinte egyetlen nem arab többségű állama, így a nagyobb regionális befolyás érdekében az arab többségű Irakkal való partnerség segítheti geostratégiai szerepvállalását.

4.2. Az iraki szemszög

2018 óta folyamatosan tüntetések zajlanak Irakban.¹¹⁵ Kirobbanásuk okai között a társadalmi-gazdasági válság, az Iszlám Állam által okozott károk és a széleskörű korrupció mellett az iráni befolyás elleni tiltakozás is megtalálható. 2018 nyara után Baszra városában az elégtelen alapvető szolgáltatások miatt a demonstrációk elfajultak: a tiltakozók azzal vádolták az Irán által támogatott iraki pártokat, hogy túlságosan uralják az iraki belpolitikát és Irak számos problémájáért felelősek. A több hónapos tüntetéshullám alatt szeptemberben megtámadták az iráni konzulátust és Irán-ellenes jelszavakat skandáltak. 2019 májusában a tüntetők azt követelték, hogy Irak maradjon ki az Amerikai Egyesült Államok és Irán

¹¹³ Haji-Yousefi, 2010. pp. 114–135.

¹¹⁴ Barzegar, 2010. pp. 173–189.

¹¹⁵ European Asylum Support Office (EASO), 2020; Éva, Pénzváltó, Szalai, Wagner. 2019.

konfliktusaiból. 2019. szeptember 27-én Adel Abdel Mahdi akkori miniszterelnök kormánya bejelentette Abdel Wahháb al-Szaadi altábornagy, a Terrorelhárítási Szolgálat elismert helyettesének leszerelését, akit az Iszlám Állam elleni harc hőisének tekintenek. A lépés, amelyet Irán és iraki szövetségesei nyomásának való engedelmességnek tekintettek, haragot váltott ki a közvéleményből és mozgósította a polgárokat. A tiltakozásokban rövid szünet következett be, miután az iráni Forradalmi Gárda al-Kudsz nevű különleges egységének parancsnokát, Kászim Szulaimáni és Abu Mahdi al-Muhandisz, a Népi Mozdósítási Erők (Popular Mobilisation Forces, PMF), iráni támogatást élvező milicistákat tömörítő szervezet vezetőjének helyettesét meggyilkolták egy amerikai drónsapásban. 2020 tavaszán új tüntetések bontakoztak ki, amelyek során számos köz- és magántulajdon ellen történt támadás, ideértve a nadzsafi és karbalai iráni konzulátusokat.

May Boot történész az iraki tüntetéseket elemző írásában felvázolja a demonstrációk kiváltó okait.¹¹⁶ Az iraki politika alapja egy felekezeti alapú zsákmányrendszer, amelyet az Egyesült Államok iraki megszállása rögzített. Az elnök kurd, a miniszterelnök síita, a parlament elnöke pedig szunnita. Minden felekezeti blokknak megvannak a maga frakciói, amelyek felosztják egymás között az állami bevételeket. Az Egyesült Államok és Irán hallgatólagosan támogatja ezt a rendszert, de az irakiak többsége nem, különösen azok a fiatal síiták, akik már nem hajlandók alárendelni magukat Irán által támogatott közösségi vezetőknek az Iszlám Állam által jelentett veszély elmúltával. Az iraki tüntetések rendkívül véresek voltak: 2019 októberében iraki biztonsági erők és Irán által támogatott milíciák csaptak össze civilekkel könnygázt és élő lőszert bevetve; legalább 240 ember életét veszítette.

2020. május 7-én az iraki parlament beiktatta az új iraki miniszterelnököt öt hónapnyi ideiglenes kormányzás és két sikertelen jelölés után.¹¹⁷ Musztafa al-Kázimi megnyerte az USA támogatását, majd iráni magasrangú tisztviselők – köztük a Kudsz-erők új parancsnokának – látogatása után Teherán is elfogadta nominálását. A kormánynak vissza kell szereznie a tüntetők bizalmát. Al-Kázimi elrendelte a tiltakozók szabadon bocsátását, kártérítést ajánlott fel és teljes vizsgálatot rendelt el a kormány tüntetésekre adott válasza miatt, valamint újból kinevezte Abdel Wahháb al-Szaadi népszerű altábornagyot. Sok iraki üdvözölte ezt az intézkedéscsomagot, és úgy látta, hogy ez az első lépés a kormány tiltakozókkal való kapcsolatának helyreállítása felé. A miniszterelnök külön csoportot hozott létre az amerikai kormánnyal való partnerségi kommunikáció elősegítésére. Ez magában foglalja Iraknak az Egyesült Államok érdekeinek védelmére irányuló képességének megvitatását, valamint a Fehér

¹¹⁶ Boot, 2019.

¹¹⁷ Jiyad, 2020.

Ház hajlandóságát Irak proxy szintéreként való alkalmazásának felfüggesztésére az Irán elleni „maximális nyomás” kampányában. Az egyensúly érdekében Káziminek párhuzamos párbeszédet kellett folytatnia Iránnal is. Ez elsősorban annak biztosítására szolgált, hogy Teherán ne érezze fenyegetésnek az amerikai–iraki tárgyalásokat, és megbizonyosodjon arról, hogy Irak barátságos marad Irán iránt. Káziminek meg kell győznie az Iszlám Forradalmi Gárda Kudszi haderejét is arról, hogy Bagdadnak kell újra gyakorolnia az irányítást Irak biztonsági erői felett az ország stabilizálásának érdekében, valamint az amerikai hadsereg és az Iszlám Köztársaság által támogatott PMF erők közötti konfrontáció megakadályozásának céljából.

Munqith Dagher Irak-szakértő irányításával készült közvélemény-kutatások azt mutatták, hogy Irán folyamatosan és nagymértékben veszít népszerűségéből Irakban: az iraki síiták aránya, akik Iránra, mint Irak megbízható partnerére tekintenek, csak 25% -ot tette ki 2019 végére, amely drámai csökkenés a 2016-os 75% -hoz képest. Ezenfelül a síiták azon aránya, akik úgy vélik, hogy Irán negatív hatást gyakorol az iraki politikára, több mint 80%-ra emelkedett 2019 végén.¹¹⁸ Az iraki síita tömegek Iránnal szembeni negatív hozzáállása gyakorlati gazdasági és politikai megfontolásokból alakult ki. Az olcsó iráni áruk dömpingje az iraki piacon (különösen a síita déli területeken) számos iraki gyár és gazdaság összeomlásához vezetett. Iránt, amely támogatta a korábbi kudarcot vallott és korrupt iraki kormányokat, a politikai és gazdasági helyzet ezen romlásának fő előidézőjének nevezték meg, mivel Irán volt a fő támogató erő e kormányok létrehozásának hátterében.

Összességében az iraki politikai vezetésbe irányuló iráni befolyás mozgatórugója az Iszlám Köztársaság geostratégiai biztonságának biztosítása. A 2003-as megszállástól kezdve két fókuszpontja volt a külpolitikának: az addig elnyomott síita többség kormányzószerepének elősegítése, valamint az ország föderális részekre való felbomlásának megakadályozása. Iránt ebben a tekintetben nem gazdasági érdekek motiválták (ettől függetlenül a stabilitás érdekében építette ki gazdasági kapcsolatait), hanem az ország nemzetbiztonságának megteremtése a regionális stabilitás elérésén keresztül. Irak szempontjából az iráni politikai-gazdasági befolyás negatív következményekkel járt: Teherán befolyása egyrészt belpolitikai válságba taszította az országot, másrészt külpolitikailag kiszolgáltatatta magát az Egyesült Államok és Irán közötti rivalizálásnak; az iraki gazdasági szereplők pedig versenyhátrányba kerültek a folyamatos iráni import miatt, amely a lakosság életkörülményeit rontotta. Irán és Irak majdnem két évtizede tartó közeledése az iraki lakosság szempontjából csak az Iszlám Köztársasággal szembeni ellenszenvet növelte.

¹¹⁸ Dagher, 2020.

Konklúzió

A dolgozat végére érve véleményem szerint a bevezetőben feltett kérdésem megválaszolható. Irán valóban kihasználja Irak kiszolgáltatott helyzetét a nem-kőolaj bevételeinek növelése céljából: bár évtizedek óta magasak a kőolaj alapú bevételei, de azok a szankciók miatt bizonytalan jövedelemforrásnak tekinthetők. Továbbá bizonyos, hogy az Iszlám Köztársaság igyekszik megkerülni a korlátozásokat, melyben Irak is részt vesz a csempészútvonalak és más informális kereskedelem révén.

Első fejezetemben tértem ki Irán lendületes szomszédsági kapcsolaterősítésére Szaddám Huszein bukása után. Az iráni vezetés felismerte az iraki gazdaság hiányosságait, csonka piacának igényeit és ebben a folyamatban az Iszlám Köztársaságot sújtó szankciók kijátszásának lehetőségét. A két ország közötti kereskedelem egyoldalúnak tekinthető, mivel a megkötött egyezmények főként az iráni import növelését tűzték ki célul. Irak jelenlegi állapotát a beáramló importtal szembeni versenyképtelenség, a hiányos infrastruktúrából adódó akadozó áramellátás és a tartósan labilis politikai helyzet egyaránt fenntartja. Irán évek óta a rezisztens gazdaság kiépítésére fókuszál, melynek szerves része a gazdaság önellátásra való törekvése és az állam bevételeinek diverzifikációja, ám exportjának legnagyobb részét még a rendkívül szigorú nemzetközi szankciórendszer idején is kőolaj alapú termékei tették ki. A diverzifikáció és nem-kőolaj termékek kivitelének fellendítése érdekében Irán élelmiszert és földgázt exportál Irakba.

A második részben ismertetett, 2010-től kiterjesztett és szigorodó szankciórendszer hatásai Irakot is elérték. Az iráni nukleáris program aggályos fejlesztései következtében kivetett szankciók jelentős gazdasági károkat okoztak az Iszlám Köztársaságnak: az iráni GDP negatív növekedést produkált, kétszemjegyű infláció volt jellemző és az olajkitermelés 20 éves mélypontra zuhant. Emellett viszont az IMF iraki országjelentéséből előtűnő gondok, mint az iraki gazdaság strukturális problémáinak fennmaradása, a bizonytalan bagdadi politikai helyzet, Irak erőteljes importszükséglete az energia- és agrárreformok elmaradása következtében, mind kiszolgáltatottá és tökéletes felvevőpiaccá tették az iráni importtermékek tekintetében. A 2010-es évek elején röppentek fel az első hírek Irak szerepéről a szankciók megkerülésében: bár az iraki kormány elutasította a vádakát, de elismerte az intenzív gazdasági kapcsolat jelentőségét.

Ugyan a 2015-ben megkötött Közös Átfogó Cselekvési Terv pozitív változásokat hozott el Irán számára, Irak evvel együtt nehéz helyzetbe kerül: az iráni olaj piaci megjelenése nettó olajexportörként bevételkiesést jelentett számára. Teherán lehetőséget kapott gazdaságának élénkítésére a nukleáris program korlátozásáért cserébe kapott szankciófeloldások

következtében, ám a várt hatások (a kőolajbevételek megnövekedésén kívül) éveket váratnak. Az Iszlám Köztársaság biztos pontként támaszkodhatott szomszédjára, mellyel folyamatosan növelte bilaterális kereskedelmi volumenét. Az Egyesült Államok elnökének 2018-as döntése az egyezményből való kilépésről, majd az ismételt szankciók újabb recesszióba taszították Iránt. Az olajbevétele újbóli kisesésével párhuzamosan a 2019/2020-as évben Irak az Iszlám Köztársaság második legnagyobb exportcéljává vált nem-kőolaj termékek tekintetében. Az iraki kormány a szoros gazdasági kapcsolatra tekintettel kérelmezte az Egyesült Államok kormányától a szankciók alóli mentességet, melyre összesen nyolc alkalommal került sor a létfontosságú földgáz- és élelmiszer behozatal biztosítására.

Biztonságpolitika szempontokból is fontos Irán számára az iraki befolyás fenntartása, ez kiderül a negyedik fejezet elemzéseiből. Iraki szempontból a kapcsolat kétarcú: pozitív, mivel Irán nélkülözhetetlen energiaimportot és élelmiszerbehozatalt biztosít valamint szerepet vállalt közvetlenül és közvetetten az Iszlám Állam elleni harcban; negatív, mivel a lakosság sínyli meg a túlzott gazdasági-politikai befolyást. Ide tartozik az olcsó iráni import miatt kialakult versenyképtelenség, az, hogy Irak lett az USA-Irán konfliktus proxy helyszíne, ill. a síita politikai csoportok és félkatonai szervezetek túlzott befolyása az iraki politikában.

A jövőbe való előre tekintés a Közel-Kelet tekintetében mindig is nehéz feladat volt. Irakban és Iránban is választásokra kerül sor 2021-ben: előbbinél a jelenleg is zajló tüntetéssorozat valamint a gazdasági reformtervek, utóbbinál az új amerikai kormány felállásával újraindított nukleáris egyezmény körüli tárgyalások fejleményei lesznek központi témák. A gazdasági kapcsolatok tekintetében minden bizonnyal fennmarad a szoros együttműködés, tekintettel az iráni földgázimport szükségességére az elkövetkező nyári hónapokban, ám az Egyesült Államok részéről érkező nyomásgyakorlás és a bejelentett villamos áram-hálózat fejlesztési projektek következtében valószínűleg Irak új partnereket fog keresni. A koronavírus járvány egyébként is nehezíti az országok közötti kereskedelmet és turizmust, valamint a gazdasági helyreállítás következtében feltehetőleg átütemeznek olyan nagy közös projekteket, mint a Dél-Irak területén épülő, az országokat összekötő új vasúthálózat. Mindkét közel-keleti államot mély válságba taszította a koronavírus járvány, melynek társadalmi-gazdasági hatásai hosszú évekre meghatározóak lesznek.

Irodalomjegyzék

1. Elsődleges források

- Constituteproject.Org. „*Iran (Islamic Republic Of)'S Constitution of 1979 with Amendments through 1989*”. 2021. https://www.constituteproject.org/constitution/Iran_1989.pdf?lang=en (letöltve: 2021.02.12.)
- EIA.gov. 2015. „*Under Sanctions, Iran's Crude Oil Exports Have Nearly Halved In Three Years*”. <https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=21792> (letöltve: 2021. 03. 04.)
- EIA.gov. 2019a. „*Iran. U.S. Energy Information Administration*”. <https://www.eia.gov/international/analysis/country/IRN>. (letöltve: 2021. 02. 12.)
- EIA.gov. 2019b. „*Iraq. U.S. Energy Information Administration*”. International – U.S. Energy Information Administration. <https://www.eia.gov/international/analysis/country/IRQ> (letöltve: 2020. 11. 25.)
- European Asylum Support Office (EASO). 2020. „*Iraq: The Protest Movement and Treatment of Protesters and Activists*.” Luxembourg, Publication Office of the European Union. https://www.easo.europa.eu/sites/default/files/publications/10_2020_EASO_COI_Report_Iraq_The_protest_movement_and_treatment_of_protesters.pdf (letöltve: 2021. 03. 30.)
- Hayati, Fayavar; Kazemi Najaf Abadi, Majid; Andersen, Maria Reinholdt; Atamanov, Aziz; Wai-Poi, Matthew Grant; Mostafavi Dehzoeei, Mohammadhadi; Salehi Isfahani, Djavad. 2018. „*Iran Economic Monitor: Weathering Economic Challenges*”. World Bank Group, Washington, D.C. <http://documents.worldbank.org/curated/en/676781543436287317/Iran-Economic-Monitor-Weathering-Economic-Challenges> (letöltve: 2021. 03. 30.)
- IEA. 2019. „*Iraq's Energy Sector: A Roadmap to a Brighter Future – Analysis*”. <https://www.iea.org/reports/iraqs-energy-sector-a-roadmap-to-a-brighter-future> (letöltve: 2020. 11. 26.)
- IMF. 2013. „*Iraq: Staff Report for the 2013 Article IV Consultation*”. International Monetary Fund, Washington, D.C. <https://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2016/12/31/Iraq-2013-Article-IV-Consultation-40802> (letöltve: 2021. 03. 10.)
- IMF. 2014. „*Islamic Republic of Iran: Staff Report for the 2014 Article IV Consultation*.” International Monetary Fund, Washington, D.C. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2014/cr1493.pdf> (letöltve: 2021. 03. 04.)
- IMF. 2018. „*Islamic Republic of Iran: Staff Report for the 2018 Article IV Consultation*.” International Monetary Fund Washington, D.C. <https://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2018/03/29/Islamic-Republic-of-Iran-2018-Article-IV-Consultation-Press-Release-Staff-Report-and-45767> (letöltve: 2021. 03. 30.)
- IMF. 2019. „*Iraq : Staff Report For The 2019 Article IV Consultation*.” International Monetary Fund, Washington, D.C. <https://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2019/07/25/Iraq-2019-Article-IV-Consultation-and-Proposal-for-Post-Program-Monitoring-Press-Release-48527> (letöltve: 2021. 03. 30.)
- OECD World. 2011a. „*Iran (IRN) and Iraq (IRQ) Trade. Bilateral trade by products in 2011*.” <https://oec.world/en/profile/bilateral-country/irn/partner/irq?dynamicBilateralTradeSelector=year2011> (letöltve: 2020. 11. 24.)
- OECD World. 2011b. „*Iran (IRN) Exports, Imports, and Trade Partners. Yearly exports in 2011*.” <https://oec.world/en/profile/country/irn?yearSelector1=exportGrowthYear17> (letöltve: 2020. 11. 24.)
- Opec.org. 2020a. „*OPEC: Iran*”. https://www.opec.org/opec_web/en/about_us/163.htm (letöltve: 2021. 02. 14.)
- OPEC.org. 2020b. „*OPEC: Iraq*”. https://www.opec.org/opec_web/en/about_us/164.htm (letöltve: 2020. 11. 25.)
- The Royal Danish Embassy in Tehran. 2017. „*Report: The agriculture and food market in Iran. Opportunities and challenges for Danish companies*.” Ministry of Foreign Affairs of Denmark, The Trade Council.
- World Bank Group. 2018. „*Iran Economic Monitor: Sustaining Growth : The Challenge of Job Creation*.” Washington, D.C. <http://documents.worldbank.org/curated/en/347831520515722711/Iran-Economic-Monitor-Sustaining-Growth-The-Challenge-of-Job-Creation> (letöltve: 2021. 02. 22.)

World Bank. 2016. „*Iran Economic Monitor, March 2016 : Seizing the Opportunity.*” World Bank, Washington, DC. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/24409> (letöltve: 2021. 03. 30.)

World Bank. 2020a. „*Breaking out of Fragility: A Country Economic Memorandum for Diversification and Growth in Iraq. International Development in Focus.*” Washington, DC: World Bank. <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/34416/9781464816376.pdf?sequence=4&isAllowed=y>

World Bank. 2020b. „*Iran Economic Monitor, Spring 2020 : Mitigation and Adaptation to Sanctions and the Pandemic.*” World Bank, Washington, DC. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/34045> (letöltve: 2021. 03. 30.)

World Bank. 2021. „*Overview: Islamic Republic of Iran.*” <https://www.worldbank.org/en/country/iran/overview#1> (letöltve: 2021.02.12.)

2. Szakirodalom

2.1. Könyvek, könyvfejezetek

Alizadeh, Parvin; Hassan Hakimian, eds. (2013) *Iran and the Global Economy: Petro Populism, Islam and Economic Sanctions*. Routledge.

Gaietta, Michele. (2016) *The trajectory of Iran's nuclear program*. Springer.

Marr, Phebe. (2018) *The Modern History of Iraq*. Routledge.

Polk, William R. (2009) *Understanding Iran: Everything You Need to Know, From Persia to the Islamic Republic, From Cyrus to Ahmadinejad*. Macmillan.

Soofi, Abdol; Ghazinoory, Sepehr. (2013) *Science and Innovation in Iran: Development, Progress and Challenges*. Springer.

Tripp, Charles. (2002) *A history of Iraq*. Cambridge University Press.

2.2. Tanulmányok

Al-Ajeel, Abdul Wahab A.; Hijran Z. Toama. 2017. „Mining and Beneficiation of Phosphate Rocks: Prospects of Unexploited Phosphate Deposits in the Western Desert, Iraq.” *Iraqi Bulletin of Geology and Mining* 7. https://www.researchgate.net/publication/322776043_MINING_AND_BENEFICIATION_OF_PHOSPHATE_ROCKS_PROSPECTS_OF_UNEXPLOITED_PHOSPHATE_DEPOSITS_IN_THE_WESTERN_DESERT_IRAQ (letöltve: 2020. 11. 24.)

Anderson, Tim. 2019. „Iran’s Resistance Economy and Regional Integration.” *World Sociopolitical Studies* 3.4. https://wsps.ut.ac.ir/article_77940.html (letöltve: 2021. 03. 03.)

Ansari, Miriam. 2005. „Management and Planning Organization of Iran: Official Publications”. *Archive.Ifia.Org*. <https://archive.ifia.org/IV/ifla71/papers/011e-Ansari.pdf> (letöltve: 2021.02.12.)

Badawi, Tamer. 2016. „Iran’s Iraqi Market”. *Carnegie Endowment for International Peace*. <https://carnegieendowment.org/sada/64187> (letöltve: 2020. 11. 14.)

Badawi, Tamer. 2018. „Iran’s Economic Leverage in Iraq”. *Carnegie Endowment for International Peace*. <https://carnegieendowment.org/sada/76436> (letöltve: 2020. 11. 14.)

Barzegar, Kayhan. 2005. „Understanding The Roots of Iranian Foreign Policy in the New Iraq.” *Middle East Policy* 12, no. 2. https://www.researchgate.net/publication/249392114_Understanding_the_Roots_of_Iranian_Foreign_Policy_in_the_New_Iraq (letöltve: 2020. 12. 01.)

- Barzegar, Kayhan. 2008. „Iran's Foreign Policy in Post-Invasion Iraq." *Middle East Policy* 15, no. 4. https://www.researchgate.net/publication/249392019_Iran%27s_Foreign_Policy_in_Post-Invasion_Iraq (letöltve: 2020. 12. 06.)
- Barzegar, Kayhan. 2010. „Iran's Foreign Policy Strategy after Saddam". *The Washington Quarterly*, 33, no. 1. https://www.researchgate.net/publication/249023483_Iran%27s_Foreign_Policy_Strategy_after_Saddam (letöltve: 2020. 12. 07.)
- Beehner, Lionel; Bruno, Greg. 2008. „Iran's Involvement in Iraq". Council on Foreign Relations. <https://www.cfr.org/backgrounder/irans-involvement-iraq> (letöltve: 2020. 11. 14.)
- Boot, Max. 2019. „The Deadly Protests Shaking Iraq: What To Know". *Council On Foreign Relations*. <https://www.cfr.org/in-brief/deadly-protests-shaking-iraq-what-know> (letöltve: 2021. 03. 30.)
- Byman, Daniel. 2001. „Iraq after Saddam". *The Washington Quarterly*, 24, no. 4. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1162/016366001317149255> (letöltve: 2020. 12. 01.)
- Clawson, Patrick. 2002. „How to Build a New Iraq After Saddam." *Washington Institute for Near East Policy*. <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/how-build-new-iraq-after-saddam-0> (letöltve: 2020. 12. 01.)
- Crisis Group. 2020. „Iran Sanctions Under the Trump Administration". <https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/gulf-and-arabian-peninsula/iran/iran-sanctions-under-trump-administration> (letöltve: 2021. 03. 30.)
- Csicsmann, László. 2019. „Struggling for a Sustainable Economy: Iran after the JCPOA." *MENARA Papers, Future Notes* 19. <https://www.iai.it/en/pubblicazioni/struggling-sustainable-economy-iran-after-jcpoa> (letöltve: 2021. 03. 30.)
- Dagher, Munqith. 2020. „The New Three-Dimensional Political Situation In Iraq: An Iraqi Point Of View". *Center For Strategic And International Studies*. <https://www.csis.org/analysis/new-three-dimensional-political-situation-iraqi-point-view> (letöltve: 2021. 04. 01.)
- Davenport, Kelsey. 2020. „Iran Abandons Uranium Limits." *Arms Control Today* 50, no. 1. <https://www.armscontrol.org/taxonomy/term/10/0%3B?page=4> (letöltve: 2021. 03. 30.)
- Dizaji, Sajjad Faraji; Farzaneh Jariani; Reza Najarzadeh. 2018. „Impact Of Sanctions on Bilateral Trade of Agricultural Products Between Iran and MENA Region and the EU Countries." *Agricultural Economics*. Volume 12, Issue 2. https://www.researchgate.net/publication/327793395_Impact_of_Sanctions_on_Bilateral_Trade_of_Agricultural_Products_between_Iran_and_MENA_region_and_the_EU_Countries (letöltve: 2021. 03. 04.)
- Éva Ádám; Pénzváltó Nikolett; Szalai Máté; Wagner Péter. 2019. „Milyen hosszú távú következményei lesznek az iraki tüntetéseknek?" *KKI 4:1 : A Külügyi és Külgazdasági Intézet Időszaki Kiadványa*. (15) https://kki.hu/wp-content/uploads/2019/10/15_KKI_4_1_IRQ_20191022.pdf (letöltve: 2021. 03. 30.)
- Gálik, Zoltán et al. 2015. „Az iráni nukleáris megállapodás nagyhatalmi érdekek metszéspontjában." *Nemzet és Biztonság–Biztonságpolitikai szemle* 8, no. 4. <https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/neb/article/view/4049/3311> (letöltve: 2021. 03. 30.)
- Ghasseminejad, Saeed; Jahan-Parvar, Mohammad R. 2020. „The Impact of Financial Sanctions: the Case of Iran 2011–2016." *International Finance Discussion Papers* 1281. <https://www.federalreserve.gov/econres/ifdp/files/ifdp1281.pdf> (letöltve: 2021. 03. 10.)
- Haji-Yousefi; Amir M. 2010. „Iran's Foreign Policy During Ahmadinejad: From Confrontation to Accommodation." *Alternatives: Turkish Journal of International Relations* 9, no. 2 <https://www.cpsa-acsp.ca/papers-2010/Haji-Yousefi1.pdf> (letöltve: 2020. 12. 07.)
- Ianchovichina, Elena; Devarajan, Shantayanan; Lakatos, Csilla. 2016. „Lifting Economic Sanctions on Iran: Global Effects and Strategic Responses." Policy Research Working Paper; No. 7549. *World Bank*. Washington, DC. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/23726> (letöltve: 2021. 03. 10.)
- Jiyad, Sajad. 2020. „Time For a Reset: Iraq's New Prime Minister and The US-Iran Rivalry". *European Council On Foreign Relations*. https://ecfr.eu/article/commentary_time_for_a_reset_iraqs_new_prime_minister_and_the_us_iran_rivalry/ (letöltve: 2021. 03. 30.)

- Jung, Euijin. 2016. „Iran Sanctions: A Successful Episode”. *Peterson Institute For International Economics*. <https://www.piie.com/blogs/trade-investment-policy-watch/iran-sanctions-successful-episode> (letöltve: 2021. 03. 04.)
- Laub, Zachary. 2015. „International Sanctions on Iran”. *Council on Foreign Relations*. <https://www.cfr.org/backgrounder/international-sanctions-iran> (letöltve: 2021. 03. 04.)
- Mousavian, Seyed Hossein; Mousavian, Mohammad Mehdi. 2018. „Building on the Iran Nuclear Deal for International Peace and Security”. *Journal for Peace and Nuclear Disarmament*, 1:1. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/25751654.2017.1420373> (letöltve: 2021. 03. 30.)
- N. Rózsa Erzsébet. 2008. „Az iráni atomvita.” *Nemzet és biztonság* 9. http://www.nemzetesbiztonsag.hu/cikkek/n_rozsa_erszebet-az_irani_atomvita.pdf (letöltve: 2021. 03. 04.)
- N. Rózsa Erzsébet. 2015. „Az iráni nukleáris keretmegállapodás.” *KKI-tanulmányok*, T-2015/3. Budapest, Külügyi és Külgazdasági Intézet. https://www.researchgate.net/publication/274695153_Az_irani_nuklearis_keretmegallapodas (letöltve: 2021. 03. 03.)
- N. Rózsa Erzsébet. 2020. „Az iráni gazdaság meghatározói, kihívásai és jelenlegi helyzete.” *KKI elemzések E-2020 (50)*. https://kki.hu/wp-content/uploads/2020/05/50_KKI-elemzes_IRN_R%C3%B3zsa_20200519.pdf (letöltve: 2021. 02. 22.)
- N. Rózsa Erzsébet; Sayfo Omar; Szalai Máté; Vékony Dániel. 2020. „Mi várható a Közel-Keleten és Észak-Afrikában 2020-ban? 2.”. *KKI 4:1 A Külügyi és Külgazdasági Intézet időszaki kiadványa*. (08.) https://kki.hu/wp-content/uploads/2020/02/08_KKI_4_1_MENA_20200205.pdf (letöltve: 2021. 03. 30.)
- Pflüger, Friedbert. 2014. „Outcome of Nuclear Talks Could Make Iran an Energy Superpower – Even in Renewable Energy”. *Energy Post*. <https://energypost.eu/outcome-nuclear-talks-make-iran-energy-superpower-even-renewable-energy/> (letöltve: 2021. 02. 22.)
- Phadera, Lokendra; Sharma, Dhiraj; Wai-Poi, Mathew. 2020. „Iraq's Universal Public Distribution System: Utilization and Impacts During Displacement”. Policy Research Working Paper; No. 9155. *World Bank*, Washington, DC. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/33360> (letöltve: 2020. 11. 28.)
- Rahimdel, Mohammad Javad; Noferesti, Hossein. 2020. „Investment Preferences of Iran's Mineral Extraction Sector with a Focus on the Productivity of the Energy Consumption, Water and Labor Force.” *Resources Policy*. 67. https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0301420719309821?casa_token=1B5eSDNcnjUAAAAA:K45LKpe6YAGZoegtF-MJC-AXevMN0HA0kYrAVhr_evbX88F1nEbpmki7bGp3tmwImUunTHKIj (letöltve: 2021. 02. 22.)
- Robinson, Kali. 2021. „What is the Iran Nuclear Deal?”. *Council On Foreign Relations*. <https://www.cfr.org/backgrounder/what-iran-nuclear-deal> (letöltve: 2021. 03. 30.)
- Samore, Gary. 2015. „Sanctions Against Iran. A Guide to Targets, Terms, and Timetables.” *Belfer Center for Science and International Affairs, Harvard Kennedy School*. <https://www.belfercenter.org/publication/sanctions-against-iran-guide-targets-terms-and-timetables> (letöltve: 2021. 03. 03.)
- Selján, Péter. 2015. „Új fejezet az iráni atomvitában, avagy Irán szerepe a közel-keleti hatalmi játszmában.” *Nemzet és Biztonság–Biztonságpolitikai szemle* 8, no. 4. <https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/neb/article/view/4048> (letöltve: 2021. 03. 30.)
- Szalai, Máté; Varga, Gergely. 2018. „A CAATSA törvény értelmezése az Amerikai Egyesült Államok szankciós politikájának keretében (2.) Az Amerikai Egyesült Államok Iránnal kapcsolatos szankcióinak rendszere a CAATSA keretén túl.” *KKI Elemzések* (43). https://kki.hu/assets/upload/43_KKI-elemzes_USA_Szalai_Varga_20181122_v.pdf (letöltve: 2021. 03. 30.)
- Takeyh, Ray. 2008. „Iran's New Iraq.” *Middle East Journal*, vol. 62, no. 1. https://www.jstor.org/stable/25482470?seq=1#metadata_info_tab_contents (letöltve: 2020. 12. 06.)
- Taremi, Kamran. 2005. „Iranian Foreign Policy Towards Occupied Iraq, 2003-05.” *Middle East Policy* vol. 12, no. 4. https://www.researchgate.net/publication/249392039_Iranian_Foreign_Policy_Towards_Occupied_Iraq_2003-05 (letöltve: 2020. 12. 06.)

Vakil, Sanam and Quilliam, Neil. 2019. „The Road to the JCPOA: A Brief History". *Chatham House – International Affairs Think Tank*. <https://www.chathamhouse.org/2019/10/getting-new-iran-deal/2-road-jcpoa-brief-history> (letöltve: 2021. 03. 30.)

Wang, Bo. 2007. „The Iraq War and the New Iran-Iraq Relations." *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)* 1, no. 1. <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/19370679.2007.12023104> (letöltve: 2020. 12. 06.)

2.3. Internetes források

Aboulenein, Ahmed; Ahmed Rasheed. 2018. „Exclusive: Iraq To Ask U.S. For Exemptions On Some Iran Sanctions". *Reuters*. <https://www.reuters.com/article/idUSKCN1L60Q7> (letöltve: 2021. 03. 30.)

Al Jazeera. 2005. „Iranian Official on Landmark Iraq Visit". <https://www.aljazeera.com/news/2005/5/17/iranian-official-on-landmark-iraq-visit> (letöltve: 2020. 11. 14.)

Assl, Nima Khorrami. 2012. „Iraq Makes Sanctions Against Iran Ineffective". *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2012/jan/27/iraq-sanctions-iran-ineffective> (letöltve: 2021. 03. 04.)

Badawi, Tamer. 2018. „How US Sanctions on Iran Will Harm Iraq's Economy". *Aljazeera.com*. <https://www.aljazeera.com/opinions/2018/9/6/how-us-sanctions-on-iran-will-harm-iraqs-economy/> (letöltve: 2021. 03. 04.)

BBC News. 2016. „Iran Nuclear Deal: International Sanctions Lifted". <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-35335078> (letöltve: 2021. 03. 30.)

Blair, David. 2011. „US Finds 'World-Class' Phosphate in Iraq". *The Financial Times*. <https://www.ft.com/content/a7b82096-d969-11e0-b52f-00144feabdc0> (letöltve: 2020. 11. 25.)

Deutsche Welle. 2018. „Iraq, Iran to Expand Cooperation, Despite US Sanctions". *DW.com* <https://www.dw.com/en/iraq-iran-to-expand-cooperation-despite-us-sanctions/a-46340779> (letöltve: 2021. 03. 06.)

Development Alternatives Incorporated. 2020. „Iraq—Agriculture Reconstruction and Development Program for Iraq (ARDI)". <https://www.dai.com/our-work/projects/iraq-agriculture-reconstruction-and-development-program-iraq-ardi> (letöltve: 2020. 11. 25.)

Economic Desk of Tehran Times. 2013. „Iraq Plans to Send 200-Member Trade Delegation to Iran". <https://web.archive.org/web/20130311105340/http://tehrantimes.com/economy-and-business/104757-iraq-plans-to-send-200-member-trade-delegation-to-iran> (letöltve: 2020. 11. 24.)

Edwards, Peter. 2013. „Iraqi Cement Focus". *Global Cement Magazine*. <https://www.globalcement.com/magazine/articles/746-iraqi-cement-focus> (letöltve: 2020. 11. 24.)

Financial Tribune Daily and Contributors. 2020. „Iran Holds 25% of Iraqi Market". <https://financialtribune.com/articles/domestic-economy/101090/iran-holds-25-of-iraqi-market> (letöltve: 2020. 11. 25.)

Habenstreit, Linda C. 2010. „Co-Op Playing Key Role as Iraq Rebuilds Farm Sector". *Rural Development, U.S. Department of Agriculture*. <https://web.archive.org/web/20100304091753/http://www.rurdev.usda.gov/rbs/pub/jan10/green.htm> (letöltve: 2020. 11. 25.)

Hafezi, Parisa. 2012. „Iran Threatens U.S. Navy as Sanctions Hit Economy". *Reuters*. <https://www.reuters.com/article/us-iran-usa-idUSTRE80208P20120103> (letöltve: 2021. 03. 10.)

Hashem, Ali. 2020. „US Grants Iraq a Summer Break From Iran Electricity Sanctions". *Al Monitor*. <https://www.al-monitor.com/originals/2020/05/us-grant-iraq-waiver-iran-electricity-trump-pompeo-kadhimi.html> (letöltve: 2021. 03. 30.)

Jalabi, Raya; Donovan, Kirsten. 2018. „U.S. Grants Iraq 45-Day Waiver Over Iran Sanctions to Import Gas, Electricity: U.S. Embassy". *Reuters*. <https://www.reuters.com/article/idUSKCN1NF09Z> (letöltve: 2021. 03. 30.)

Jalilov, Orkhan. 2020. „Iran, Iraq Set to Increase Trade Level to \$20 Billion”. *Caspian News*. <https://caspiannews.com/news-detail/iran-iraq-set-to-increase-trade-level-to-20-billion-2020-7-22-0/> (letöltve: 2020. 11. 25.)

Koe, Tingmin. 2018. „Iran-Iraq Exports Rise with Food Accounting for 37% of Goods Traded.” *Foodnavigator-Asia*. <https://www.foodnavigator-asia.com/Article/2018/11/21/Iran-Iraq-exports-rise-with-food-accounting-for-37-of-goods-traded> (letöltve: 2021. 02. 28.)

Mahdi, Layth. 2011. „Agricultural Production: Iraq’s Best Chance for Restoring Food Security”. *Iraq Business News*. <https://www.iraq-businessnews.com/2011/06/08/agricultural-production-iraq%e2%80%99s-best-chance-for-restoring-food-security/> (letöltve: 2020. 11. 25.)

Markey, Patrick. 2012. „Iraq Eyes Waiver on U.S. Iran Sanctions”. *Reuters*. <https://www.reuters.com/article/us-iraq-iran/iraq-eyes-waiver-on-u-s-iran-sanctions-idUSTRE8120PM20120203> (letöltve: 2021. 03. 04.)

Mohammed, Aref. 2010. „Iran Eyes Doubling Iraq Trade to \$8 Billion in 2010”. *Reuters*. <https://www.reuters.com/article/us-iraq-trade-iran/iran-eyes-doubling-iraq-trade-to-8-billion-in-2010-idUSTRE61K1PE20100221> (letöltve: 2020. 11. 24.)

Mohammed, Wisam. 2008. „Ahmadinejad Takes Swipe at Bush, Hails Iraq Ties”. *Reuters*. <https://www.reuters.com/article/us-iraq-ahmadinejad-idUSCOL13118420080302> (letöltve: 2020. 11. 11.)

People's Daily Online. 2002. „Iraq, Iran Stress Importance to Solve Outstanding Issues”. http://en.people.cn/200201/13/eng20020113_88558.shtml (letöltve: 2020. 11. 14.)

PressTV. 2010. „Iran, Iraq Have Signed 100 Economic Agreements”. <https://web.archive.org/web/20160407205532/http://edition.presstv.ir/detail/117500.html> (letöltve: 2020. 11. 24.)

Radio Free Europe/Radio Liberty. 2003. „Iran Report: March 20, 2003”. <https://www.rferl.org/a/1342725.html> (letöltve: 2020. 11. 24.)

Rasheed, Ahmed. 2019. „Iran's Rouhani Signs Trade Pacts in Iraq to Help Offset US Sanctions”. *Reuters*. <https://www.reuters.com/article/us-iran-iraq-visit-idUSKBN1QS0FI> (letöltve: 2021. 03. 06.)

Rasheed, Ahmed; Davison, John. 2018. „Iraq to Exchange Food for Iranian Gas, Seeks U.S. Approval: Government Officials”. *Reuters*. <https://www.reuters.com/article/idUSKCN1NJ152> (letöltve: 2021. 03. 30)

Rasheed, Ahmed; Mohammed, Aref; Davison, John. 2018. „U.S. to Grant Iraq Waiver Over Iran Sanctions for Gas, Food Items: Iraqi Officials”. *Reuters*. <https://www.reuters.com/article/us-usa-iran-sanctions-iraq-idUSKCN1N725U> (letöltve: 2021. 03. 04.)

Reuters Staff. 2012. „Iraq Rejects Report It Is Helping Iran Avoid Sanctions”. *Reuters*. <https://www.reuters.com/article/us-iraq-iran-sanctions-idUSBRE87J0PM20120820> (letöltve: 2021. 03. 04.)

Smyth, Gareth. 2016. „Deciphering the Iranian Leader's Call for a 'Resistance Economy'”. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/iran-blog/2016/apr/19/iran-resistance-economy-tehranbureau> (letöltve: 2021. 02. 22.)

Tehran Times. 2002. „Iraqi FM: Baghdad Seeks Normalization of Ties With Tehran”. <https://www.tehrantimes.com/news/73091/Iraqi-FM-Baghdad-Seeks-Normalization-of-Ties-With-Tehran> (letöltve: 2020. 11. 14.)

Tehran Times. 2018. „Rouhani Declares Amended Law On Article 44 Of Iran's Constitution”. <https://www.tehrantimes.com/news/425932/Rouhani-declares-amended-law-on-Article-44-of-Iran-s-Constitution> (letöltve: 2021.02.12.)

Turak, Natasha. 2019. „Iran just struck a hoard of deals with Iraq, and Washington isn’t happy”. *CNBC*. <https://www.cnn.com/2019/03/20/iran-just-struck-several-deals-with-iraq-and-washington-isnt-happy.html> (letöltve: 2020. 11. 24.)

Zhdannikov, Dmitry. 2019. „Iraq Resists U.S. Pressure To Reduce Iranian Gas Imports”. *Reuters*. <https://www.reuters.com/article/idUSKCN1VV0T3> (letöltve: 2021. 03. 30.)